

Гоце НАУМОВ (Музеј на Македонија)
Аленка ТОМАЖ (Универзитет при Приморска)

ИСКОПУВАЊЕ НА ЛОКАЛИТЕТОТ „ШКОЛСКА ТУМБА“ ВО МОГИЛА

Клучни зборови: Пелагонија,
неолит, архитектура, керамика, хронологија

Апстракт: Под денешното село Могилa во Пелагонија се документирани шест тумби, иако дел од нив може да припаѓаат на една поголема која што била расчленета со повеќето улици кои минуваат низ центарот на ова населено место. Два од овие локалитети беа ископувани во 70-те и 80-те години од минатиот век, при што се добија елементарни податоци за хронологијата и археолошкиот карактер на овие тумби. После пауза од скоро четири декади, локалитетот „Школска Тумба“ повторно се истражуваше, и тоа од страна на македонско-словенечки тим. При ископувањата беа воглавно констатирани истите обележја на оваа населба, документирани и во истражувањата од 1977 година, но се добија и сосем нови сознанија кои ја дополнуваат сликата за формирањето на неолитските тумби во Пелагонија и за нивното ползување во средниот век. Освен карактеристичните форми на керамичката продукција, алатките, фигурините, антропоморфните модели на куќи и животинските видови, во ископувањата од 2014 година беа откриени и нов вид на архитектонска конструкција и геолошки процеси кои ја потврдуваат динамиката во периферниот дел на тумбата, каде што беше и отворена археолошката сонда.

Во археолошката литература Пелагонија е одамна позната како простор со мноштво локалитети. Иако овој регион изобилува со антички и средновековни наоѓалишта, сепак, од особен интерес се оние што се датираат во разни предисториски фази.¹ Тие се во неколку наврати истражувани, така што е добиена првична слика за нивниот временски распон, како и за културните обележја на заедниците што ги населувале. Најголем дел од овие археолошки локалитети

претставуваат тумби, најчесто основани во неолитот, а во некои случаи континуирано населувани во енеолитот и бронзеното време. Досега не е познат пример на тумба која била ползувана како населба или некропола во железното време, додека во ретки случаи се забележуваат остатоци од античка керамика, што пак не е поткрепено со ниту еден објект од овој период изграден врз ваквите вештачки формации. Особено е интересен фактот што предисториските тумби не ретко се ползувале како средновековни некрополи, пред сè благодарение на нивниот географски карактер. Висината на тумбите и одвојувањето од околниот рамен мочурлив предел овозможувале безбедно погребување на индивидуи од средновековните заедници, но воедно и симболичко акцентирање на овој обреден простор во доменот на христијанската идеологија.²

Истражувањето на предисториските тумби во Пелагонија се вршело во неколку етапи, но за жал ретко тоа било континуирано.³ Првите познати податоци за дел од тумбите потекнуваат од истражувањата на американскиот археолог Vladimir Fewkes, кој покрај деталните ископувања на локалитетот кај Црнобуки, извршил и рекогносцирање на повеќе предисториски населби во битолските полиња покрај Црна Река, вклучувајќи и неколку локалитети кај Раштани и Битола.⁴ Скоро во истото време британскиот археолог W. A. Heurtley направил пресек и мали ископувања на предисториски локалитети во географска Македонија (Сл. 1), осврнувајќи се и на оние кај Оптичари, Карамани и Чепигово.⁵ Поголем интерес

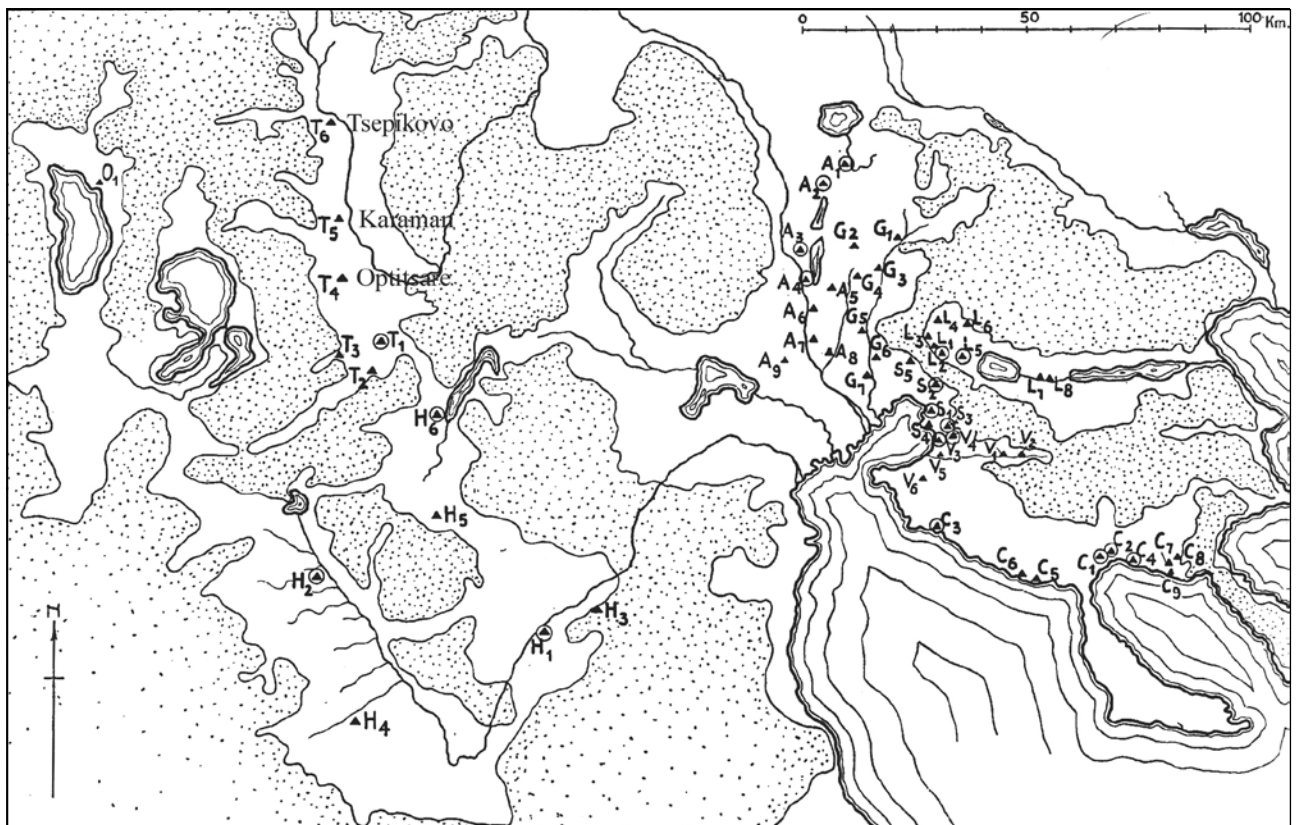
¹ Симоска и Санев 1976.

² Наумов и др. 2014.

³ Наумов 2009.

⁴ Андоновски 1954; Галовиќ 1967

⁵ Heurtley 1939.

Сл. 1. Мапа на Македонија со истражувани предисториски локалитети во првата половина од XX век (Heurtley 1939, XXIII)

кон пелагониските тумби се појавува после Втората светска војна и тоа најпрво со ископувањата на Гургур Тумба од страна на Јосип Корошец, а кои за жал остануваат непубликувани. Првото темелно и публикувано истражување на неолитска населба во Пелагонија претставува ископувањето на Миодраг Грбиќ и неговиот тим на локалитетот „Тумба“ кај Породин. Истражувањето е сумирано во скромна монографија која за првпат дава детален увид во некоја од пелагониските тумби, а воедно и во одреден неолитски локалитет од Македонија.⁶

Златната ера на проучувањата на предисторијата во Пелагонија настапува во седумдесеттите години од минатиот век, кога Драгица Симоска заедно со неколку колеги (Воислав Санев, Јован Тодоровиќ и Благоја Китаноски) иницира подетално рекогносцирање и сондажно ископување на повеќе тумби во централниот дел на овој регион.⁷ Таа врши сондажни, а подоцна и систематски ископувања на Велушка Тумба кај Породин, а потоа и на тумбите кај Могила, Оптичари, Трн, Карамани, Добромири, Радобор и други.⁸ Во при-

лепскиот дел на Пелагонија Благоја Китаноски врши ископувања на тумбите кај Славеј, Тополчани и Пештерица,⁹ за подоцна во истиот ареал да продолжат Александар Миткоски и Душко Темелкоски, но исто така на локалитети кои не претставуваат тумби.¹⁰ Како резултат на овие интензивни истражувања во 1970-те години, се востановија и карактеристиките на пелагонискиот неолит, што подоцна ќе доведе и до определување на т.н. Велушко-породинска културна група (Garašanin 1979; Санев 1994). Исклучително богато орнаментирани бели сликани садови и автентичните антропоморфни модели на куќи (Сл. 2), ќе ја направат оваа културна група препознатлива во регионот и ќе ја издвојат како посебна целина која независно се развива во текот на целиот неолит.¹¹

За жал, после работата на Драгица Симоска и Благоја Китаноски, значително намалена после седумдесеттите години од минатиот век, интересот кон неолитските тумби спласнува, сè до втората декада од XXI век кога повторно се појавува

⁶ Grbić i dr. 1960.

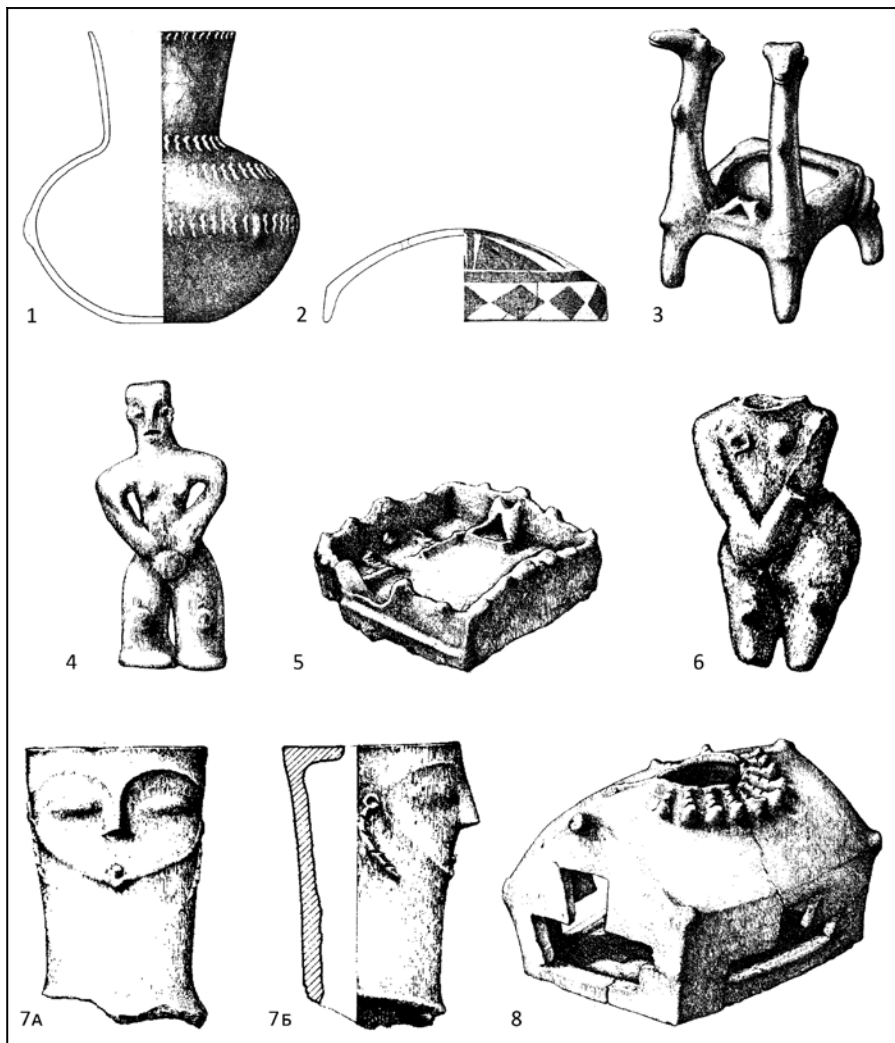
⁷ Симоска и Санев 1976.

⁸ Симоска и Санев 1975; Симоска и др. 1976; Симоска и Санев 1977; Симоска и др. 1979; Симоска 1986; Симоска и Кузман 1990; Симоска 1996b.

⁹ Китаноски 1977; Китаноски и др. 1978; Китаноски и др. 1980; Китаноски и др. 1983; Китаноски 1989; Kitanoski et al. 1990.

¹⁰ Темелкоски и Миткоски 2001; Миткоски 2005; Темелкоски и Миткоски 2006; Темелкоски и Миткоски 2008.

¹¹ Naumov 2010.

Сл. 2. Неолитски садови, модели на куќи и фигурини од Пелагонија: 1. „Велушка Тумба“ и 2. „Тумба“ – Породин (Garašanin 1979, T.XV: 1; T.XVI: 1, 3-7)

интересот кон Пелагонија како специфичен археолошки феномен во предисторијата. Покрај кратките сондажни ископувања на Велушка Тумба, кои се уште не се публикувани, во соработка со Полската академија на науките се извршени нови рекогносцирања, топографско мерење и геофизичко скенирање на тумбите кај Добромири, Трн и Могила (Наумов и др. 2014). Овие истражувања приложија сосем нови сознанија за населбинскиот карактер на тумбите, така што се востанови присуство на ров околу куќите, како и нивни линиски и концентричен распоред околу централна градба. Новата ера на истражувања во Пелагонија, како и изненадувачките резултати, уште повеќе го интензивираа интересот кон неолитот на овој регион и се пристапи кон уште подетални интердисциплинарни проучувања. Беше воспоставена соработка со палеоботаничките лаборатории на Карловиот универзитет и Универзитетот на Јужна Бохемија, со цел да се направи увид во неолитската вегетација, клима и геологија.¹² Во исто време се започна и со екстензивно рекогносцирање, ка-

¹² Naumov *in print*.

либрирање на датите и геодетско мапирање на повеќето тумби во Централна Пелагонија, а со што се изврши ГИС моделирање на нивните локации и распоред во текот на неолитот.¹³

Како резултат на зголемиениот интерес кон пелагонискиот неолит се воспостави и соработка со Универзитетот при Приморска, со кого се реализираше сондажно ископување на централната тумба во село Могила, именувана како „Школска Тумба“. Иако скромни по својот обем, овие истражувања донесоа сосем нови резултати за неолитот во Пелагонија и одново ја ревидираа материјалната култура и стратиграфијата на локалитетот, кој е веќе познат во археолошката литература.¹⁴ Со оглед на обемноста на материјалот, во оваа пригода ќе бидат презентирани дел од резултатите, додека на друго место ќе се направи и подетален преглед на пронајдениот материјал и археолошките контексти, а ќе се

приложат и потемелни толкувања поврзани со неолитската заедница што живеела во оваа населба.

Историјат на истражувањата на неолитските тумби во Могила

Могила се наоѓа во централниот дел на Пелагонија, а лоцирана е на околу 12 км северно од Битола. Неолитските тумби во Могила се првпат рекогносцирани после Втората светска војна, кога се публикувани и првите податоци за нив.¹⁵ Тогаш се регистрирани дел од нив, за подоцна, при изготвувањето на Археолошката карта на Македонија да се дефинира и нивниот конечен број.¹⁶ Според овој преглед, во атарот на село Могила се регистрирани 8 тумби, именувани како: „Тумба Средсело“; „Школска Тумба“; „Шемоска Тумба“; „Роњевска Тумба“; „Рековчанска Тумба“; „Тумба Селска црква“; „Тумба Трнска-Могилска“; „Тум-

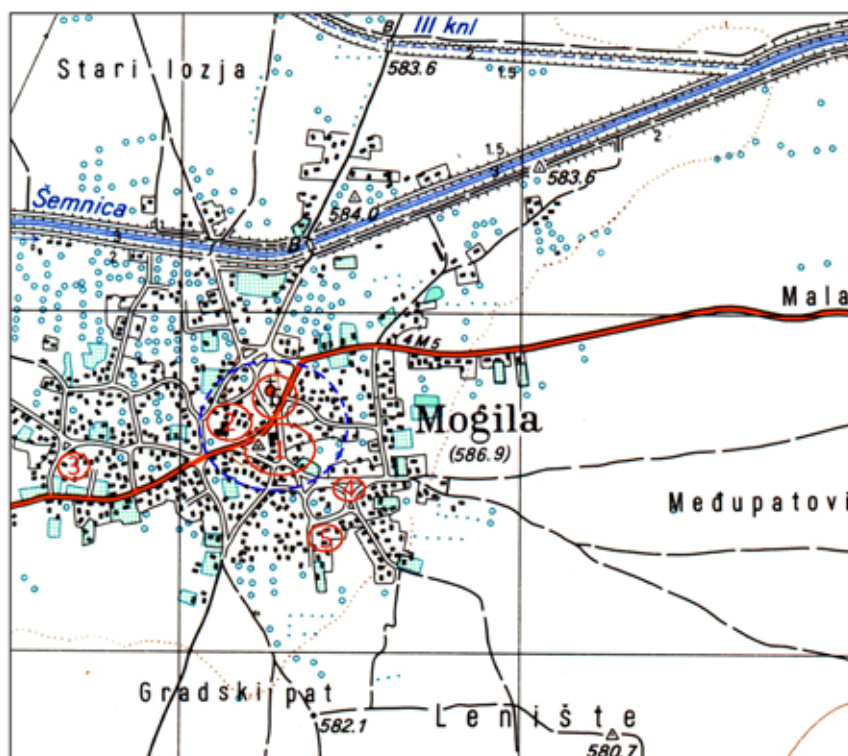
¹³ Наумов и Стојкоски 2015; Naumov *in print*.

¹⁴ Симоска и др. 1979.

¹⁵ Симоска и Санев 1976.

¹⁶ Симоска 1996а.

Сл. 3. Топографска карта со Могила и локацијата на тумбите кои се наоѓаат под селото: 1. “Тумба Средсело”; 2. “Школска Тумба”; 3. “Шемоска Тумба”; 4. “Роњевска Тумба”; 5. “Рековчанска Тумба”; 6. “Тумба Селска црква”. Кругот со сина испрекината линија го прикажува просторот кој го зафаќала централната тумба, подоцна расчленета и документирана како три засебни тумби (Означување: Гоце Наумов)

ба в ливаѓе” (Сл. 3). Шест од овие тумби се наоѓаат под самото село, така што е тешко да се констатира дали тие и во предисторијата функционираше независно. Со оглед на карактеристиките на другите тумби во Пелагонија, многу е веројатно дел од овие локалитети да претставуваат една поголема тумба која во поново време е расчленета на неколку помали со градењето на улиците, јавните градби и приватните куќи во селото.¹⁷ Не треба да се исклучи можноста дека кон оваа централна и масивна тумба, синхронно или во подоцнежните предисториски периоди гравитирале неколку помали тумби, што е случај со тумбите кај Оптичари, Рибарци и Трн.¹⁸

Првите ископувања во Могила се извршени во 1975 година на “Тумба Средсело”, додека во 1977 година е направено сондажно истражување и на “Школска Тумба”.¹⁹ Во текот на 1980 е организирано уште едно ископување, концентрирано на средновековните слоеви и тоа особено на погребувањата од овој период.²⁰ После овие истражувања замира интересот кон неолитот во овој дел од Пелагонија. После пауза од три декади, првото истражување на неолитски локалитети во централниот дел на Пелагонија е изведено во 2013 година од македонско-полски тим, кој вршеше

геофизичко скенирање и на некои тумби во Могила.²¹ Во 2014 година е изведено и првото меѓународно ископување од македонско-словенечки тим концентриран на периферијата на “Школска Тумба”, што ќе биде подетално презентирано токму во овој труд. Оваа година, атарот на село Могила беше повторно во научниот фокус, и тоа преку палеоботанички сондирања на македонско-чешки тим и ГИС мапирање на тумбите во Централна Пелагонија.²²

Истражувањата во 1970-те години ги дадоа првите потемелни сознанија за тумбите во Могила. Тие во голема мера се блиско врзани со резултатите добиени при ископувањата на македонско-словенечкиот тим во 2014 година, поради што ќе бидат накратко презентирани и во оваа пригода. Од особено значење се ископувањата во 1975 година, кога тимот предводен од Драгица Симоска се концентрираше на предисторијата на “Тумба Средсело” и тоа особено на нејзиниот средишен дел. Тоа е направено со цел да се утврди целосната стратиграфија на населбата, но и да се истражи оној простор што бил предвиден за изградба на амбуланта. Во текот на ископувањата е констатирано дека културниот слој е во висина од 6,05 метри,²³ што во моментот претставува една од највисоките димензии на тумбите во Пелагонија. Во рамките на целата стратиграфија на тумбата, утврдени се

¹⁷ Наумов и др. 2014.

¹⁸ Наумов и Стојкоски 2015; Naumov *in print*.

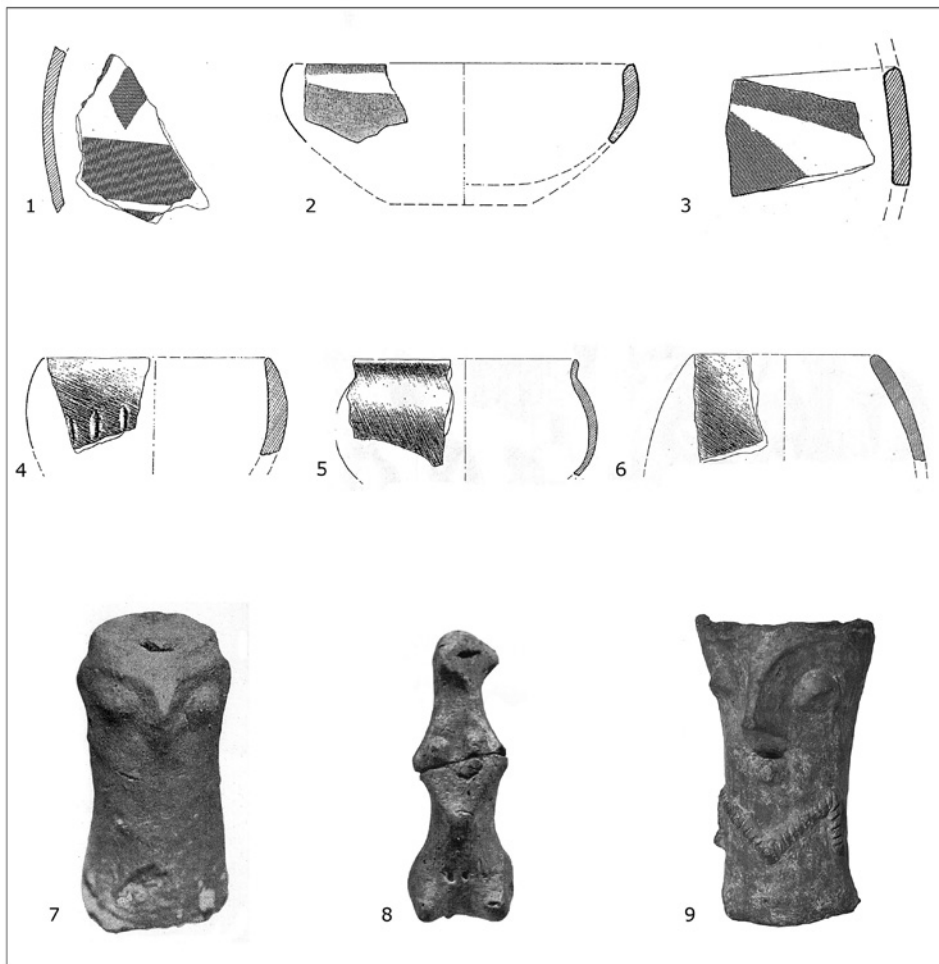
¹⁹ Симоска и др. 1977; Тодоровиќ и др. 1980; Симоска 1996а.

²⁰ Симоска 1988.

²¹ Наумов и др. 2014.

²² Naumov *in print*; Наумов и Стојкоски 2015.

²³ Симоска и др. 1979.

Сл. 4. Археолошки наоди од Могила. 1-6: неолитски садови (Симоска и др. 1979, сл. 36, 6, 33, 5, 26, 30); 7-9: антропоморфни модели и фигурина (Симоска и др. 1976, сл. 104; Hansen 2007, Т. 484:2; Колиштркоска Настева 2005, сл. 47)

три стратуми во кои се регистрирани неолитски и средновековни слоеви. Најраниот прв стратум има материјална култура карактеристична за ранонеолитска Пелагонија, сочинета од монохромна и бело сликана керамика, камени алатки, жртвеници и надземни куќи од преплет и кал (Сл. 4). Алатките се ретки, меѓутоа керамичките садови избобилуваат со разни форми и декорација, како што се топчестите, полутопчестите, конусните и биконусните садови украсувани со барботин, блек топед и бело сликани ленти и сигми.²⁴

Следниот помлад стратум повторно ги содржи карактеристичните неолитски елементи со тоа што е далеку поголем бројот на камени алатки и типови на орнаменти, а за првпат се регистрираат фигурици и антропоморфни модели на куќи. Иако ги задржуваат облиците од претходниот слој, садовите се збогатуваат со аркаден барботин, вертикални пластични ребра, петличести брадавици, како и со бело сликани издолжени триаголници, ромбоиди, широки и кружни ленти (Сл. 4). Последниот, трет стратум е значително нарушен од средновековните јами и гробови, па тешко е јасно да се утврди неговата хронолошка припадност.²⁵

Во него подеднакво се наоѓаат средновековни и неолитски садови, но и такви кои би можеле да се определат во подоцнежни предисториски периоди (Сл. 4). Слична стратиграфска структура и висина е регистрирана и на локалитетот “Школска Тумба”, кој се наоѓа непосредно до “Тумба Средсело”.²⁶ Од тие причини, може да се смета дека овие два локалитета претставуваат дел од една тумба која е вештачки раздвоена со новите асфалтирани улици и градби. Затоа, во оваа пригода нема да се направи преглед на овој локалитет, бидејќи и тој е тесно поврзан со резултатите од ископувањата во 2014 година.

Што се однесува до ископувањата од 1987 година, во нив се истражувале само горните слоеви во тумбите кои функционираше како средновековна некропола.²⁷ Тие ги потврдуваат и резултатите од истражувањата во 1970-те години, кога е констатиран поголем број гробови датирани во периодот од V-XIX век. Поради тоа, пораните гробови се поврзуваат со упадите на Готите во Пелагонија, што според истражувачите е потврдено и преку материјалната култура. После овие истражувања следува голема пауза, за во 2013 година повторно

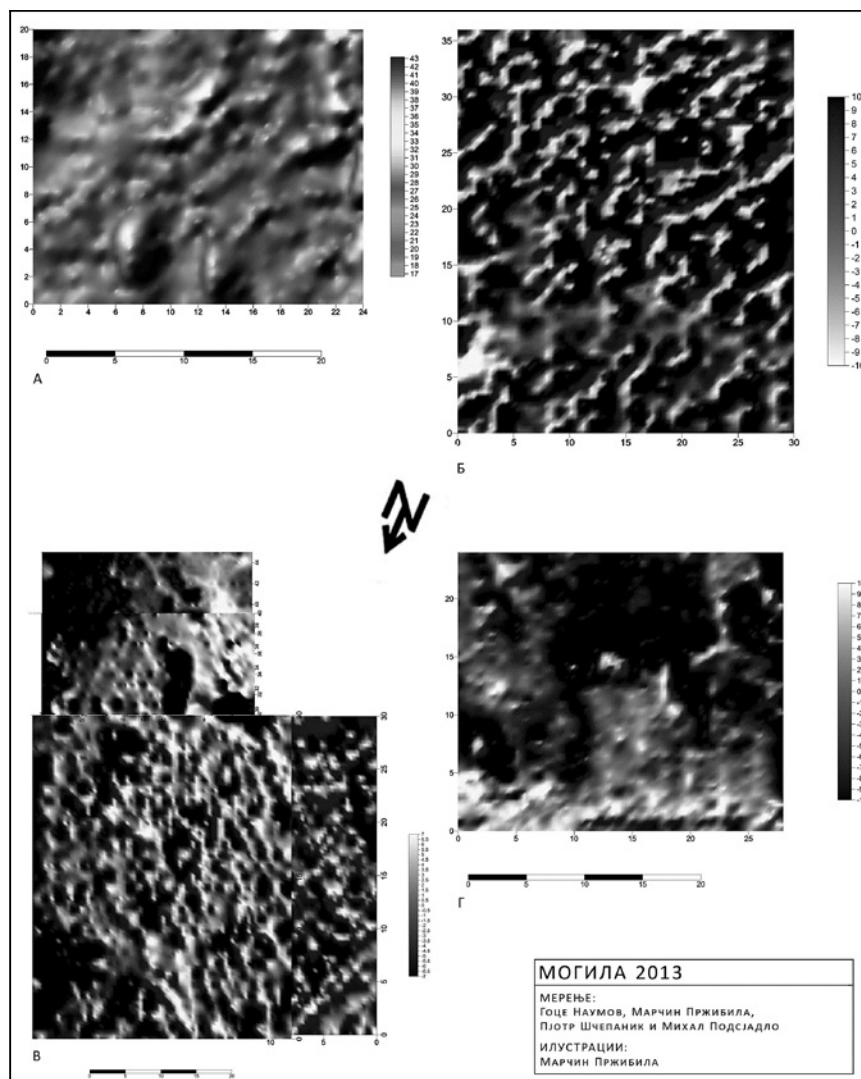
²⁴ Симоска и др. 1979.

²⁵ Симоска и др. 1979.

²⁶ Тодоровиќ и др. 1980.

²⁷ Симоска 1988.

Сл. 5. Резултати од геофизичкото скенирање и магнетната резонанса на тумбите во Могила: а) “Школска Тумба”; б) простор меѓу “Тумба Средсело” и “Рековчанска Тумба”; в) “Рековчанска Тумба” и г) “Тумба Селска црква” (Илустрации: Марчин Пржибила и Гоце Наумов)

да се пристапи кон тумбите во Могила со примена на нови археолошки методи и технологии (Сл. 5). Во тој период, македонско-полски тим изврши геофизичко скенирање на “Тумба Средсело” и “Роњевска Тумба”, со што се потврди постоењето на подземни структури и кружно организирани јами.²⁸ Слична примена на нови методи се практикуваше и во 2015 година, кога македонско-чешки тим изврши дупчење во просторот меѓу “Роњевска Тумба” и “Тумба Средсело”.²⁹ Од добиените резултати се констатираше значително присуство на полен, но и културни слоеви во простор кој излегува надвор од габаритот на тумбите. Со оглед на длабочината на керамичките наоди, може да се потврди дека во овие предисториски населби се живеело и надвор од тумбите, така што тие зафаќале простор многу поголем од она што се препоставуваше претходно.³⁰

²⁸ Наумов и др. 2014.

²⁹ Naumov *in print*.

³⁰ Naumov *in print*.

Истата година се изведе и темелно рекогносцирање на тумбите во Пелагонија, при што се открија голем број нови локалитети, а се утврдија и точните локации на некои од веќе познатите тумби.³¹ Во овие истражувања, кои имаа за цел преку ГИС мапирање да ја определат густината на тумбите во предисторијата, беа опфатени и сите локалитети во атарот на село Могила. Од добиените резултати, може да се заклучи дека просторот на Могила, заедно со оној кај Рибарци, Трн и Оптичари, преставува еден од најгусто населените во предисторијата, каде што централните тумби достигнуваат површина и до повеќе од 700 м². Околу нив се концентрирале помали тумби за кои во иднина, преку археолошките ископувања ќе се утврди дали биле синхрони или пак формирани во разни предисториски периоди. Во секој случај, сите овие истражувања покажуваат дека просторот што го зафаќа селото Могила, имал клучна улога во неолитот и претставува еден од центрите кон кој гравитирале првите земјоделски заедни-

³¹ Наумов и Стојкоски 2015; Naumov *in print*.

Сл. 6. Поглед од западната страна кон “Школска Тумба”: а) пред ОУ „Гоце Делчев“; б) позади ОУ „Гоце Делчев“ каде што е отворена археолошката сонда во 2014 година (Фотографии: Гоце Наумов)

ци во Пелагонија. Од тие причини, тој беше повторно темелно истражуван преку ископувањата на македонско-словенечкиот тим во 2014 година. Резултатите од овие ископувања и покрај тоа што потврдија многу од претходните сознанија, сепак приложија сосем нови податоци за формирањето на тумбите и развојот на животот во текот на неолитот и средниот век.

Ископувања на “Школска Тумба” во 2014 година

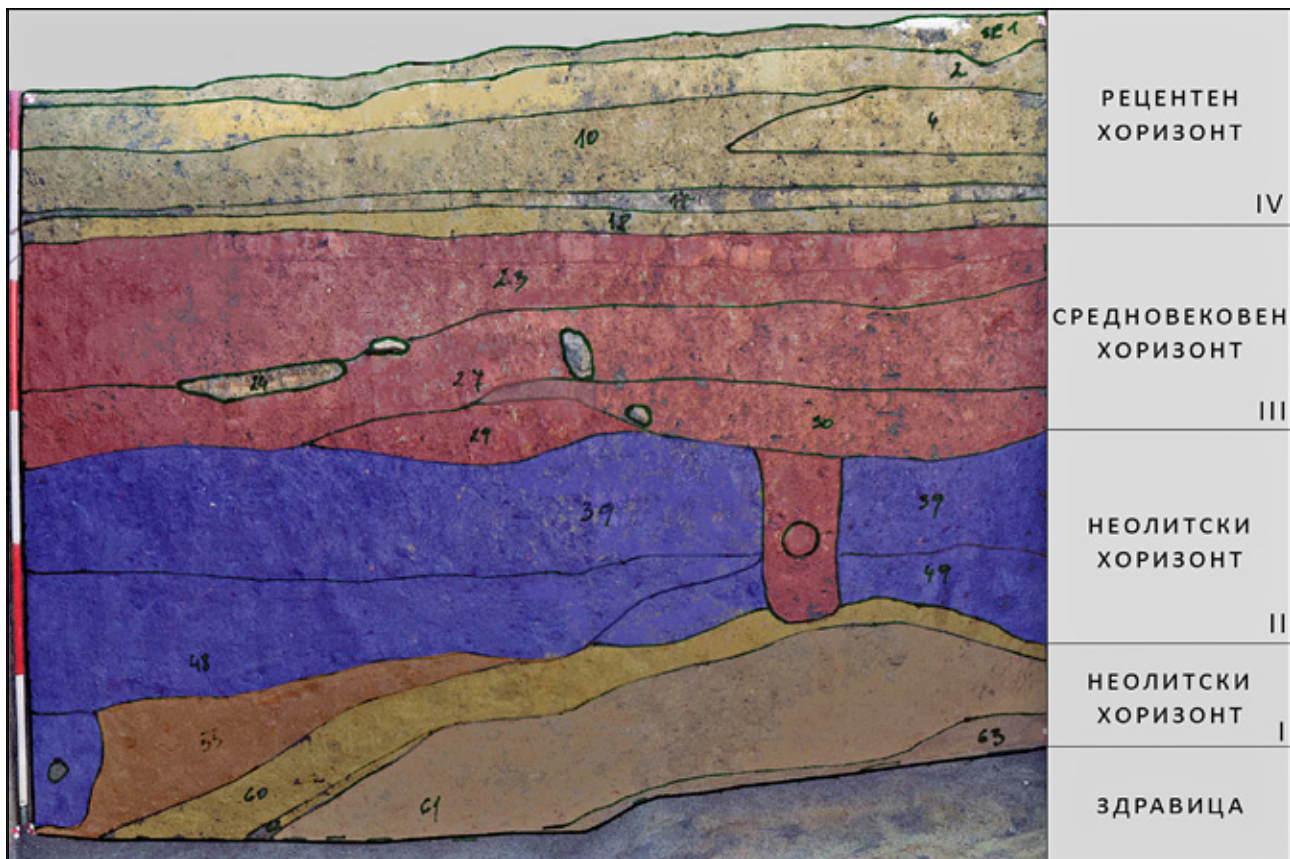
После подолга пауза од неколку децении, во 2014 година започнаа нови ископувања во атарот на село Могила. Ископувањата беа предводени од д-р Гоце Наумов (Музеј на Македонија) и д-р Аленка Томаж (Универзитет при Приморска) и се концентрираа на западната периферија на локалитетот “Школска Тумба”. Оваа тумба се наоѓа во централниот дел од селото и врз неа се изградени основното училиште “Гоце Делчев” и неколку куќи, а во нејзините периферни делови поминуваат три улици (Сл. 6). Таа е во голема мера оштетена од овие градежни активности, поради што се добива впечаток дека е одвоена од тумбата што се наоѓа во центарот на селото. Со оглед на сличностите меѓу материјалот од овие две тумби, може да се констатира дека тие се дел од еден поголем локалитет, кој соодветствува на обележјата карактеристични за поголемите локалитети од овој вид во Пелагонија. Идните истражувања уште потемелно би можеле да ги потврдат ваквите размислувања, иако и последните ископувања приложија мноштво аргументи во оваа насока.

Во текот на овие ископувања учествуваа повеќе археолози и студенти од Македонија и Сло-

венија, кои значително придонесоа во откривањето на културните слоеви и документирањето на археолошкиот материјал. Ископувањата се изведоа во месец јуни и јули, а се концентрираа на помала сонда со димензии 4x4 м, така што имаше оптимални услови за непречена археолошка работа. Во сондата се констатираа неколку културни слоеви, почнувајќи од здравицата па сè до рецентните остатоци на површината. На тој начин, формиран е стратиграфски комплекс во висина од 2,90м. Оваа висина е далеку помала од онаа констатирана во ископувањата од 1977 година (6,09 м). Ваквата разлика не изненадува со оглед на тоа што тие ископувања се вршеа во централниот највисок простор на тумбата, додека истражувањата од 2014 година се концентрираа на нејзиниот периферен дел. Имајќи предвид дека се работи за периферен дел од населбата, дури и изненадува оваа висина на културните слоеви од скоро 3 м. Голем удел во тоа имаат рецентните активности и средновековните јами, кои значително го подигнале нивото на тумбата во овој дел, но притоа во голема мера оштетиле и помлади неолитски слоеви. Во секој случај, ваквата стратиграфија овозможи неколку јасни археолошки контексти, како и мноштво остатоци од материјалната култура кои го определуваат карактерот на оваа мошне интересна населба.

Стратиграфија

Добиените резултати од ископувањата потврдуваат постоење на четири јасни хоризонти. Во нив се констатираа мноштво стратиграфски единици, кои воедно го даваат археолошкиот контекст на структурите и наодите регистрирани

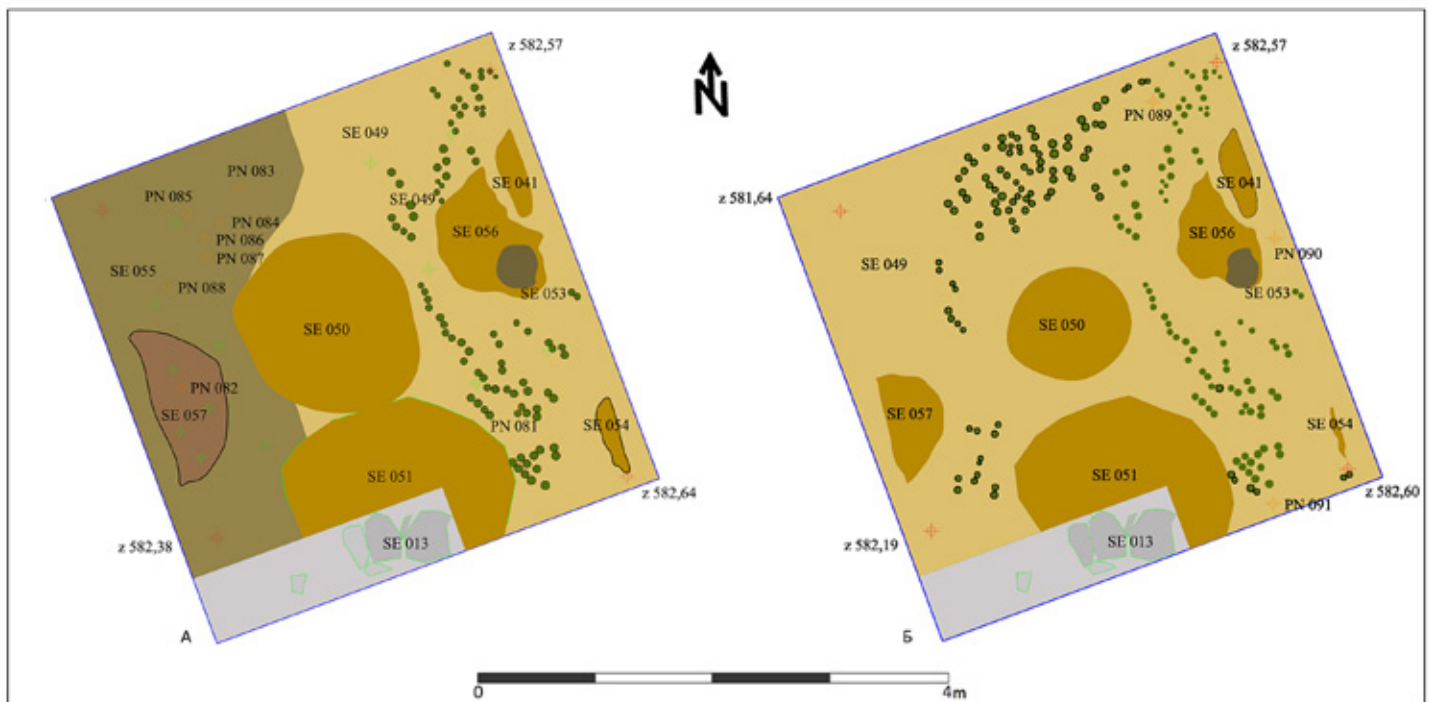
Сл. 7. Североисточен профил на археолошката сонда на „Школска Тумба“ со нумерирани стратиграфски единици и назначени хоризонти (Илустрација: Аленка Томаж, Алеш Огорелец и Гоце Наумов)

во оваа сонда. При нивното документирање се примени Харисовата матрица што овозможи прецизно лоцирање на археолошките ситуации, но и јасен преглед на стратиграфијата на населбата. Сите целини и поважни наоди регистрирани во сондата се внесоа во координатниот систем Гаус Кригер, а секоја археолошка ситуација беше документирана со ортофотографија од фотоапарат позициониран на специјално монтиран сталак врз сондата (Сл. 6). На тој начин се добија мноштво податоци кои даваат сосем јасна слика за археолошките контексти, барем во оној дел каде што слоевите не се оштетени од подоцнежни упади на јами и градежни активности.

Потврдени се четири културни хоризонти и тие најјасно се констатираат на северо-западниот профил, каде што во помала мера се направени упади и оштетувања од рецентните и средновековните јами (Сл. 7). Најмладиот IV хоризонт е настанат како резултат на релативно нови градежни активности, бидејќи во него се констатираа мноштво керамици и шут сочинет од предмети изработени во последните два века. И покрај тоа, во него се регистрираа и неолитски наоди, како и садови кои може да се окаректизираат како средновековни. Следниот III хоризонт му припаѓа на средниот век со оглед на тоа што повеќето наоди и контексти соодветствуваат со овој период.

Малубројните фрагменти на неолитска керамика во овој слој се веројатно дел од јамите кои навлегувале во неолитската тумба од каде што се исфрлал материјалот. За разлика од претходните ископувања, во овие од последната кампања не беше констатирано ниту едно средновековно погребување. Во овој хоризонт не се констатираа никакви архитектонски структури, освен неколку јами и канали, што наведува на тоа дека оваа тумба (или барем нејзината периферија) веројатно не била користена како место за живеење во средниот век. Сепак во неа се констатираа мноштво средновековни црепни, кои веројатно се користеле за подготовка и конзумирање леб.

Со оглед на тоа што во претходните ископувања се регистрирани голем број инхумирани индивидуи, може да се смета дека овие црепни би можеле да се поврзат со конзумирањето храна или нивното фрагментирање при погребните обичаи. Секако, ова треба детално да се провери со идните ископувања на повисоките точки од тумбата, каде што е можно да се констатира депонирање на црепни, но исто така и присуство на живеалишта кои ќе дадат сосема друга перспектива за објаснување на средновековната материјалната култура. Што се однесува до останатите наоди од овој хоризонт, пронајдени се фрагменти и од други типови на средновековни садови (главно грниња и

Сл. 8. Полукружна градба од колци во а) подознежна и б) порана фаза, како и јамите, стратиграфските единици и посебните наоди детектирани во нејзина близина (Илустрација: Алеш Огорелец и Гоце Наумов)

паници), некои декорирани со бранувани врежани линии, додека во еден случај и такви кои имаат антропоморфни претстави карактеристични за XII век (Т. I). Освен керамичките наоди, пронајдени се и неколку стаклени белегзии, делови од оплати, стрели, ножиња и монети што му даваат временски распон на овој слој од IX до XIII век.

Следните два хорзонта може да му се припишат на неолитот, иако горниот е значително оштетен од средновековните јами. Имено, овој II хорзонт иако изобилува со неолитска керамика, сепак не може јасно да се дефинира како неолитски, бидејќи е значително растурен од мноштвото јами кои упаѓаат во целата негова површина. Во бројни стратиграфски единици се сретнуваат и средновековни наоди, така што археолошкиот материјал е целосно измешан. Исто така, не можат да се дефинираат некои појасни структури, освен средновековните јами кои не ретко започнуваат дури и од претходните слоеви и хорзонтни. Може да се смета дека неолитскиот хорзонт почнува од дното на стратиграфската единица 34 (СЕ 34) во кое беа пронајдени: сад карактеристичен за фазата Велушина-Породин IV, масивна мелница од земја со дршки, проектили за праќа и повеќе фрагменти од неолитски садови (Т.VIII: 10). Тоа може да се третира и како првиот (односно највисокиот) археолошки контекст во сондата што има јасни неолитски обележја. Освен во еден мал дел покрај југозападниот профил, тој е целосно уништен од околните подоцнежни јами. Покрај овие наоди, во II хорзонт се утврдени и други бројни неолитски артефакти, кои се расфрлани како резултат на ин-

тензивното копање помали, но и масивни средновековни јами. Меѓу нив се констатирани мноштво фрагменти од садови типични за фазите на Велушко-породинската група II-IV, како и делови од антропоморфни модели, фигурини, елипсовидни кугли за праќа, секири, кремени ножиња, кружни дискови со перфорација, керамички прстен и макарки (Т.II - T.IV; T.VII-T.IX).

Меѓу двата неолитски хорзонта се детектираше специфична стратиграфска единица (СЕ 55), во која многу малку има упади на наоди од III и IV хорзонт. Таа содржи карактеристични елементи за I и II неолитски хорзонт, вклучувајќи мноштво топчести грниња, отворени чинии и садови со биконични профили (Т.IV; Т. V). Најстариот I хорзонт има најдобро сочувани археолошки контексти, иако и тој е делумно оштетен од средновековните јами. Во него се констатирани неколку архитектонски структури, неолитски јами, како и геолошки процеси кои даваат битни информации за тоа што се случувало во најраните фази на оваа населба. Што се однесува до структурите, тие засега претставуваат новина во пелагонскиот неолит. Се работи за полукружна градба од помали колци која беше констатирана само до половината (другата половина влегува во северо-источниот профил), чија внатрешност е оштетена од неколку јами (Сл. 8). Таа е поставена на вештачки зарамнет простор кој нагло паѓа во источниот дел. Токму на тоа место се откри поголема концентрација на помасивни колци кои би можеле да функционираат како носачи на некаква дрвена платформа. Според досегашните подато-

ци, не може да се утврди дали овие две конструкции се во заемна врска, иако таквата можност не треба да се исклучи со оглед на нивната близина. После отстранувањето на овие структури се дојде до најниските пластови на I хоризонт (сочинети од ситен песок), а во кого се вкопани неколку помали ранонеолитски јами. Во нив се депонирале само неколку фрагменти фина керамика, дел од модел на куќа, нога од ритони т.н. Дури и надвор од овие јами, претежно се констатирале фина, полирана и бело сликана керамика, кремни ножиња, секири, проектили за праќа, перфорирани дискови, фигурини и обработен рог, што сосема јасно го определува неолитскиот карактер на овој хоризонт (Т. VI; Т. VII).

За овој хоризонт е карактеристично и тоа што се констатираа неколку тенки пластови од потемна земја на местото каде што теренот нагло паѓа. Тие се резултат на активности поврзани со движење на вода, што пак произлегува од мноштвото поплави карактеристични и денес за Пелагонија. Ваквите активности подеднакво ги разместувале песоковата земја и археолошките наоди, поради што и се формирале многу тенки и лентесто распоредени пластови. Веднаш до нив беше и најниската точка во сондата од која почна да понира вода на местата близу до здравицата. Со оглед на геолошкиот карактер на Пелагонија, но и самата тумба, здравицата е сочинета од ситен песок настанат пред неколку милиони години кога овој регион функционираше како море. Од дното на оваа сонда може да се констатира дека некои од неолитските тумби биле формирани врз природни благи песоковливи возвишенија користени како основа за формирање на населбите на првите земјоделци во Пелагонија.

Архитектонски структури

Со оглед на тоа што истражуваната сонда беше со релативно помали димензии (4x4м), не се најдоа поголем број архитектонски структури. Сепак, во некои од хоризонтите се констатираа градби и археолошки контексти кои даваат битни податоци за архитектонските карактеристики во неолитот. Што се однесува до средниот век, не се пронајде никаква структура која би сугерирала живеење или стопански активности во овој период. Во горните два хоризонта се регистрираа канал, спалена земја и мноштво јами кои, за жал, не нудат многу информации за животот во средниот век. Присуството на јамите потврдува дека тумбите во најмала мера, покрај фунерарниот карактер, често се користеле и за фрлање ѓубре. Останува отворено прашањето дали ова ѓубре било остаток од обредите поврзани со погребувањата и комемора-

циите или пак тоа е носено од населбата која била во близина. Во однос на овие средновековни јами се издвојуваат две во кои се открија посепцифични наоди. Во едната од нив, при дното се пронајдоа останки од куче поставено врз целосно сочуван амфорест сад, додека во другата беше пронајден голем череп од говедо.

Имајќи предвид дека во ниту едно од ископувањата на Могила не се регистрирани станбени структури, не може да се потврди дали тумбите во средниот век се користеле како населби. Ваквото отсуство на градби може да е планирано, или пак тие да се уништени со изградбата на новите речентни живеалишта и јавни градби. Секако, таквата веројатност може во иднина да се провери со ископување на највисоките точки на тумбата. Од друга страна, пелагониските тумби многу често се користат како гробишта во чија близина се гради црква, така што тие добивале статус на свет простор кој не бил предвиден за профани активности и живеење. Останува отворено прашањето во која фаза од средниот век оваа тумба имала ваков статус и дали воопшто го имала, доколку во некои идни истражувања се најдат и живеалишта од овој период.

За разлика од средновековните слоеви, во неолитските се констатирани неколку структури и јами кои може да се поврзат со животот во населбата. Имено, во најраниот I хоризонт се пронајде полукружна конструкција сочинета од потенки колци (Сл. 8 и 9). Ниту во нејзина близина, а ниту пак во неолитските хоризонти, не се пронајде поголемо количество лепеж што би сугерирал на некоја помасивна структура. Оваа градба со ширина околу 2,5 м, би можела да претставува стопански објект или пак дел од некакво живеалиште што ги нема стандардните обележја на неолитска архитектура градена од преплет и лепеж. Во текот на истражувањата се регистрираа две фази на градбата, така што можеби дошло до нејзино проширување. Треба да се напомене дека меѓу два од јужните колци се пронајде камена секира, што можеби е резултат на нејзино намерно депонирање во овој дел од градбата. Тука треба да се истакне дека оваа градба е поставена на рамен простор што и овозможувал стабилна статика на конструкцијата. Веднаш после неа теренот нагло паѓа надолу, така што се добива впечаток дека просторот на лежи кој градбата бил вештачки зарамнет.

Веднаш до овој простор, онаму каде што теренот нагло паѓа, се регистрираше голема концентрација на густо поставени колци, помасивни од оние од градбата на зарамнетото плато. Може да се претпостави дека тие носеле некаква дрвена платформа, за која не може да се потврди дали била синхрона со градбата на платото. Доколку

Сл. 9. Полукружна градба од колци во неколку фази на користење
(Фотографија и илустрација Алеш Огорелец и Гоце Наумов)

се изградени во исто време, тогаш е мошне веројатно тие да биле во заемна функција или пак да се подигнати во времето на проширувањето на овалната градба. Во случај на независно градење на структурата со масивни колци, постои голема веројатност таа да сочинува палафитна конструкција. За жал, само мал дел од овие колци е откриен, така што не може да се види целата контура на градбата преку која би се утврдил нејзиниот облик и карактер. Во секој случај, присуството на наколни живеалишта и структури во Пелагоонија не треба да се исклучи со оглед на честите поплави и околниот мочурлив терен. Дури и во периодот после Втората светска војна, вакви наколни структури се граделе во Могила, па затоа и не треба да се исклучи можноста за постоење на градби од овој вид и во неолитот. Секако, тоа може да се потврди или негира во некое од идните ископувања, иако бројни синхрони аналогии со населби кои биле подигнати покрај вода потврдуваат постоење на наколни живеалишта.³²

Освен архитектонските структури, во постариот неолитски хоризонт се констатираа и неколку помали јами. Во едната од нив беа пронајдени фрагменти фина керамика, кремено ноже и мал откршок од модел на кука за кого не може да се потврди дали припаѓа на варијантите со антропоморфен цилиндар. Со оглед на тоа што во просторот околу јамите имаше многу малку археолошки материјал, а во другите јами тој целосно

отсутствуваше, може да се смета дека погоре наведените предмети биле намерно депонирани во јама. Ова може да се третира како една од најраните антропогени активности во истражуваната сонда, бидејќи после овој слој не се констатираа други слоеви со археолошки материјал, туку само песоковита земја врз која се формирала тумбата.

Археолошки материјал

И покрај малите димензии на истражуваната сонда, сепак се откри многуброен археолошки материјал кој дава значајни податоци за стопанскиот и духовниот живот на заедниците што ја формирале тумбата и живееле на неа. Како што беше и погоре посочено, на локалитетот “Школска Тумба” во Могила се констатирани неколку култури хоризонти, кои може да се датираат во неолитот и средниот век. И во двата периода е регистриран интересен материјал, со тоа што во средниот век тој е значително помалуброен во однос на неолитскиот. Тоа е сосема очекувано бидејќи неолитските слоеви го сочинуваат јадрото на тумбата, додека средновековните само се напластуваат врз веќе формираната предисториска тумба. Од тие причини, многу поголем акцент ќе се стави на неолитските наоди додека средновековните само елементарно ќе се наведат, а нивното потемелно презентирање ќе се изведе во друга пригода.

- средновековни наоди

Што се однесува до средновековните наоди, најбројни се фрагментите од керамика. Меѓу нив

³² Кузман 2013.

значително доминираат црепните, кои се главно стандардизирани и без некакви варијации во однос на формата и фактурата. Повеќето имаат поголеми димензии, дебели сидови и најчесто се плитки, додека дел од нив имаат еден или два отвора во средината (Т.І: 9). Во однос на останатите садови може да се забележи дека најбројни се оние со погруба фактура, топчеста форма и ретко со декорација составена од бранувани линии. Меѓу овие садови се издвојува еден целосно сочуван амфорест сад, оставен на дното од една поголема јама. Бројот на сатовите со фина фактура и т.н. глеѓосана керамика е значително помал, а меѓу нив треба да се истакне еден примерок со човечка претстава, што се смета за реткост во средновековната керамика од Македонија (Т.І: 1). Во контекст на керамичките наоди може да се вбројат и неколку лулиња кои очигледно се датираат подоцна во отоманскиот период.

За разлика од керамиката, металните наоди се далеку поретки. Од нив најчесто се откривани делови од ножеви, врвови од стрели и шајки. Се уште останува нејасно дали овие шајки се остатоци од сандаците за починатите, со оглед на тоа што во претходните погребувања се пронајдени многу средновековни гробови. Во последната кампања не беше констатиран ниту еден гроб или пак останки од погребана индивидуа. Причина за тоа може да биде малиот простор предвиден за истражување или пак локацијата на сондата, односно нејзината позиција на периферијата на тумбата каде што најверојано и немало многу гробови со оглед на околниот мочурлив терен. Во таа смисла и големиот квантитет на шајки се јавува како последица од ерозијата на земјата и нивното одлевање од просторот каде што имало најголема концентрација на гробови и сандаци. Треба да се напомене дека не беа пронајдени средновековни градби, така што тешко може да се потврди дали овие шајки им припаѓаат на некакви конструкции. Исто така, беа пронајдени и неколку метални плочки за кои може да се претпостави дека се дел од оплата на дрвени предмети (сандаци, врати и др.) (Т.І: 2).

Меѓу останатите средновековни наоди може да се издвојат и неколку стаклени белегии изведени со стандардните техники карактеристични за овој вид предмети. Тие се изработени од стаклена паста која е тордирана за да се добие декорација слична на преплет, а често е вметната и боја за посилен естетски ефект (Т. I: 4, 5). Овие белегии, како и некои други средновековни предмети, овозможуваат да се даде попрецизно датирање на горните слоеви од тумбата. Така, белегзиите може да се датираат од XI до XII век, садот со човечки портрет во XII век, металните предмети за оплати и копчи од XI до XIII век, разни садови од IX до

XII век, додека прстените во XV век. Тоа потврдува дека оваа тумба скоро континуирано се користела од XI до XV век, иако заради отсуството на архитектура е нејасно дали функционираше како населба или само како некропола.

- неолитски наоди

Со оглед на тоа што тумбата е формирана во неолитот, поголемиот број слоеви и хоризонти му припаѓаат на овој период. Од тие причини, неолитскиот археолошки материјал е далеку поброен и поразновиден во споредба со средновековните наоди. Тој е сочинет од мноштво керамички садови, дискоидни плочи, кугли за праќа, фигурирни, антропоморфни модели на куќи, жртвеници, кремни ножиња, камени секири, мелници, измазнувачи, глинени лепчиња, тегови, прешлени итн. Деталниот преглед на сите овие наоди бара многу поголем простор, така што во оваа пригода ќе бидат истакнати нивните основни обележја, а со цел да се добие првичен увид во стопанскиот и духовниот живот на неолитските заедници што ја населувале оваа тумба во Могила. Затоа, во оваа пригода тие нема да се презентираат детално според своите типолошки карактеристики и контекст во хоризонтите, туку обопштено ќе се посочат нивните главни одлики.

Керамичките садови го сочинуваат најголемиот број наоди и затоа токму кај нив има најмногу варијации во однос на изработката и изгледот. Општо земено, керамичката продукција на овој локалитет ги следи техничките и стилските традиции на неолитската керамика во Пелагонија и во голема мера се надоврзува на типовите дефинирани во текот на претходните истражувања во Могила. Како и на другите неолитски локалитети, така и на „Школска Тумба“ доминира монохромната керамика со повеќе типови на топчести садови. Оние од постариот хоризонт имаат перваз благо вовлечен навнатре, така што целосно соодветствуваат на типологијата карактеристична за ранонеолитските садови на Балканот (Т.V: 4, 5; Т. VI: 2-5). Присутни се и такви садови на кои первазот им е извлечен нанадвор, што е обележје карактеристично за оние со фина фактура и тенки сидови (Т.IV: 2; Т.VI: 1). Кај некои топчести садови первазот е краток и вертикално подигнат нагоре, додека други имаат висок цилиндричен врат вообичаен и за подоцнежните фази на Велушко-породинската група (Т.III: 1; Т.V: 1,2).

Бројот на биконичните садови е помал, и тие се присутни во обата неолитски хоризонти (Т.IV: 2). И за нив е карактеристично тоа што најчесто имаат фина фактура и тенки полирани сидови покриени со црна и темносива боја. Покрај овие

садови, присутни се и отворени паници со груба или фина фактура, а кои не ретко имаат и поголеми димензии (Т.III: 3-5; Т.IV: 3; Т.VI: 6). Дната на повеќето садови се вообичаено рамни, иако во некои случаи тие се благо издигнати. Во контекст на дната на садовите треба да се спомнат и неколку со нозе од ритони, односно садови со 3 или 4 нозе (Т.VII: 1, 2). Рачките на садовите се исклучително ретки, што е карактеристика за повеќето рано и среднеолитски локалитети во Пелагонија. Некогаш се присутни петличести апликации кои би можеле да функционираат како рачки, иако не треба да се исклучи и нивната декоративна улога. За разлика од нив, елипсовидните апликации со тенки вертикални и хоризонтални перфорации воопшто не се среќаваат, што и не изненадува бидејќи тие почесто се сретнуваат меѓу другите неолитски култури во Македонија, но и пошироко на Балканот.

Што се однесува до фактурата на садовите, иако доминираат оние со груба изведба, сепак не е воопшто мал бројот на таквите што имаат полирана површина. Меѓу садовите со груба фактура најчести се монохромните чинии со широко отворен перваз, кои се некогаш покриени со кремаста, кафена и сива боја (Т.III: 4, 5; Т.IV: 3; Т.VI: 6). Нивните димензии варираат, иако многу почесто се изработувале поголеми садови кои веројатно се користеле за чување и готвење на храната. Садовите со фина фактура вообичаено имаат темноцрвена, окер и сива боја, а во помладиот неолитски хоризонт доминираат оние со црна боја и полирана површина. Голем дел од нив се топчести садови со тенки сидови, а поретко има и со биконичен профил.

Како во рамките на формите, така и во доменот на декорацијата постојат разни вариетети. Некои од садовите со груба фактура имаат барботин декорација изведена преку слободно нафрлање на влажната глина или пак со формирање на орнаменти од линии со прсти што се движат во неколку правци— т.н. организиран барботин (Т.II: 4; Т.III: 4, 5; Т.IV: 3; Т.V: 5). Барботинот секогаш се нанесува во просторот под первазот на садот што сугерира и на неговата практична улога. На неколку груби садови регистрирана е декорација со аплицирани тенки ленти втиснувани со прсти, при што се добива ефект на врвца. Овој орнамент е карактеристичен за повеќето неолитски локалитети во Македонија и на Балканот, а продолжува да се користи и подоцна во останатите предисториски периоди. Покрај аплицираните орнаменти, на грнчаријата од Могила се присутни врежуваната декорација со тенки плитки линии и импресо втиснување со нокти (Т.V.: 3).. За разлика од украсувањето со барботин, овие декоративни техники се многу поретки.

Сличен е соодносот и со сликаните садови коишто се исто така поретки. Сликаната декорација е изведена со бела боја и најчесто е сочинета од тенки прави и извиени линии карактеристични за фазите Велушина-Породин I-IV (Т.VI: 5; Т.VIII: 2). Ваквото ретко присуство на бело сликана керамика не изненадува бидејќи истражуваната сонда се лоцираше на самата периферија од населбата. Археолошките слоеви и хоризонти во тој дел се помали, а воопшто периферијата е дел од населбата каде што животот и не бил толку интензивен како во нејзините централни делови. При ископувањата од 1970-те години, кога се истражувал централниот простор на тумбата, пронајден е поголем број сликани садови со карактеристични мотиви од раниот неолит во Пелагонија.³³

За разлика од продукцијата на керамичките садови, сите останати видови предмети се далеку поретки. Меѓу нив се разни видови орудија со практична намена и предмети кои се користеле во симболичката комуникација и обредите. Што се однесува до втората група наоди, во неа спаѓаат фигурините, антропоморфните модели на куќи и моделите на куќи изработени како масички, односно т.н. „жртвеници“. Фигурините ги сочинуваат неколку антропоморфни и зооморфни претстави изработени во доменот на пелагониските неолитски традиции. Антропоморфните фигурини имаат мали димензии и најчесто се сочувани нивни остатоци од глави и нозе. Главите се стилизирани и вообичаено имаат приказ на нос, што е воедно единствениот присутен елемент од лицето. На една од овие фигурини е сочуван и дел од торзото на кое има врежани линии, како и десна рака во која е направена перфорација. Нозете се изработени во рамките на стандардите, без особено нагласување на стеатопигијата. Едната нога е порозна и затоа е оштетена во голема мера, додека другата има шуплива внатрешност. За разлика од нив, друг таков наод претставува составен дел од десната половина на фрагментирана фигурина (Т.VII: 3). Ваквото намерно фрагментирање на фигурините е присутно и во Пелагонија, иако тоа многу почесто се применувало во другите делови на Македонија.³⁴ Од зооморфните фигурини е пронајден само еден примерок (Т.VII: 4), и тоа рогато животно што е познато и од постарите ископувања.³⁵

Во рамките на човечките претстави спаѓаат и антропоморфните модели на куќи. Од нив се пронајдени неколку фрагменти на цилиндри и делови

³³ Симоска и др. 1979.

³⁴ Naumov 2014a; Наумов 2015.

³⁵ Симоска и Санев 1976; Симоска и др. 1979.

од покривите и сидовите на куќите. На еден од по-добро сочуваните антропоморфни цилиндри присутно е лице, вметнато во триагесто поле што всушност претставува вилица чиј крај завршува со уво (Т.VII: 8). Ова обележје е карактеристично за антропоморфните модели во Пелагонија.³⁶ Очите и устата се изработени од елипсести апликации, додека носот е откршен. Што се однесува до претставите на носот, пронајден е фрагмент кој е можеби составен дел од овој вид наоди, иако тој мошне наликува на деловите од лицето присутни на антропоморфните садови. При ископувањата се откриени и неколку парчиња од задниот дел на главата, каде што се забележува петличеста апликација и ребро на тилот, вообичаено за антропоморфните модели на куќи во Македонија (Т.VII: 5). Од внатрешната страна е присутно вертикално каналче кое води кон отворот на темето, како и неколку хоризонтални вдлабнувања кои настанале како резултат на дрвената арматура што се користела за изработка и обезбедување статика на цилиндарот. Од антропоморфните модели на куќи се пронајдени неколку парчиња што припаѓале на покривот каде што се аплицирани декоративни мотиви типични за овие наоди, а коишто најверојатно ги претставуваат здолништата на прикажаните ликови или пак теговите поставувени на покривите од неолитските куќи (Т.VII: 7).

Моделите на куќи во Пелагонија немаат само антропоморфни обележја, туку тие често претставуваат мали масички со архитектонски карактеристики, во археолошката литература популарно именувани како „жртвеници“.³⁷ Овие мошне специфични наоди за Пелагонија се пронајдени и во Могила, и тоа во најраните слоеви од населбата. Еден ваков фрагмент е откриен во мала јама, вкопана во песоковата здравица врз која се подигнала тумбата (Т.VII: 6). Тука треба да се напомене дека вакви триаглести мотиви се подеднакво присутни и на антропоморфните модели на куќи, така што во овој момент е тешко да се определи неговата точна припадност. Имајќи предвид дека антропоморфните варијанти и „жртвениците“ претставуваат живеалишта или стопански објекти, може да се смета дека ваквото депонирање на фрагмент од модел на куќа подразбира одредена форма на симболичка активност. Меѓу наодите што може да имаат симболички обележја спаѓа и едно глинено лепче скршено напалу (Т.VIII: 9). Ова е карактеристика што често се појавува на овие неолитски наоди во Македонија, така што може да е резултат на одреден обреден гест поврзан со функцијата на лебот.³⁸

³⁶ Naumov 2014b.

³⁷ Naumov 2011.

³⁸ Naumov 2008.

Орудјата претставуваат поголема група наоди изработени од глина и камен. Меѓу глинените наоди се многубројни кружни плочки, моделирани од парчиња на скршени садови. Некои од нив имаат перфорација во средината, а се среќаваат и такви на кои се забележуваат и остатоци од бело сликана декорација (Т.VIII: 1-3, 5). Нивната функција уште останува нејасна, иако се претпоставува дека се користеле како супструкција за подовите или пак имале улога на тегчиња.³⁹ Што се однесува до теговите, тие имаат конусна форма, а на некои се забележува и врежана декорација (Т.VIII: 4). Овие тегови најверојатно се користеле за рибарски мрежи или пак биле употребувани при ткаењето, но недостигаат траги од нивно користење што би ја потврдиле ваквата намена. Во контекст на ткаечките активности може да се вклучат и топчестите прешлени пронајдени во неколку слоја. Меѓу глинените наоди со практична примена се издвојуваат и проекилите за праќа коишто претставуваат една од најбројните групи на наоди. Тие се препознатлива карактеристика на неолитското стопанство во Пелагонија, иако се мошне ретко присутни или сосем отсутствуваат на другите локалитети во Македонија. Нивната елипсовидна форма и големина се стандардизирани и воопшто не отстапуваат од традициите на изработка (Т.VIII: 6-8).

Камените алатки најчесто ги сочинуваат кремените ножиња и секирите од базалт, риолит и серпентинит. Меѓу кремените ножиња има и такви кои се изработени од т.н. меден кремен, додека нивната форма е најчесто тенка и долгнавеста, обработена на краевите со мали засеци (Т.IX: 2-4). Дел од овие крени алатки имаат помали димензии и мошне веројатно се вметнувале во дрвени или коскени оски, коишто се користеле како српови. Секирите исто така се изработуваат во домен на востановените стандарди. Тие вообичаено имаат помали и средни димензии со правоаголна форма која никогаш не е долгнавеста (Т.IX: 5-7). Тоа може да укаже на нивното често користење или пак на евентуалната социјално-симболичка функција, што единствено би можело да се потврди преку идни потемелни анализи. Во рамките на камените алатки се вбројуваат и неколку помасивни измазнувачи што се користеле за оформување и острење на ножињата и секирите (Т.IX: 8). За разлика од камените алатки, орудјата од коска не беа пронајдени, освен еден обработен дел од еленски рог чија функција не може да се потврди.

³⁹ Симоска и Санев 1975.

Заклучок

Ископувањата на „Школска Тумба” во Могила изведени во 2014 година, во голема мера ги потврдуваат сознанијата добиени од истражувањата на овој локалитет во 1977 година.⁴⁰ Разликата е само во определување на културните хоризонти, односно во дефинирањето на уште еден подоцнежн што припаѓа на горните слоеви од населбата. Во таа смисла, може да се потврди дека се работи за тумба која се формирала во раниот неолит и траела до неговите крајни фази, за потоа да биде потврно населена дури во средниот век. Остатоци на материјал од останатите предисториски периоди или антиката не е констатиран, иако се спомнуваат наоди од бронзеното време на други тумби во Могила, како што се “Тумба Средсело” и “Роњевска Тумба”.⁴¹ Во таа смисла и “Школска Тумба” се вклопува во традициите на дел од тумбите во Пелагонија каде што има нивно користење единствено во неолитот и во средниот век. За разлика од нив, неколку други имаат континуитет од неолитот до енеолитот или до бронзеното време, но за ниту една не е познато дека била користена и во железното време.⁴²

Што се однесува до географските обележја на “Школска Тумба”, може да се потврди дека таа е подигната на песоклива алувијална по која малку се издигнувала од локалниот релјеф. Тоа било добра можност првите земјоделци во Пелагонија да ја изберат оваа локација за формирање на поголема тумба во исклучително мочурливиот простор од овој дел на котлината. Тоа овозможувало релативно брзо обезбедување на ресурси и храна од околните шуми, реки и езерца, како и плодни полиња со житарици кои имале добар принос. Затоа и не зачудува фактот што во близина на овој локалитет се подигнати десетина предисториски тумби. Како што беше дискутирано и во воведниот дел од трудов, за некои од нив, како што се „Тумба Средсело”; „Тумба Селска Црква” и „Школска Тумба”, може да се потврди дека претставувале дел од една поголема тумба која со модернизацијата на селото Могила била расчленета на неколку помали. Вакви поголеми тумби се познати и на други места во Пелагонија, а неодамна беа регистрирании големите површини што ги зафаќале тие некогаш.⁴³ Имајќи го ова предвид, “Школска Тумба” била составен дел од овој поголем локалитет, што е потврдено преку сличностите на не-

олитскиот материјал добиен од ископувањата на “Тумба Средсело” во 1975 година.⁴⁴

Според карактеристиките на материјалот може да се потврди дека оваа тумба била за првпат населена во раниот неолит, што јасно се следи и преку дел од керамичкиот материјал, но и преку C-14 датациите кои беа неодамна калибрирани.⁴⁵ Според ваквите калибрирани дати, оваа тумба била за првпат населена при крајот на седмиот или почетокот од шестиот милениум п.н.е. (меѓу 6253 и 5558 calBC со 95,1% веројатност). Со радиокарбон-анализите е потврден и живот во преодниот период меѓу VI и V милениум п.н.е., односно меѓу 5391 и 4683 calBC со 92,8% веројатност (Сл. 10). Оваа датација сосем се совпаѓа со почетокот на локалитетите “Велушка Тумба” и “Тумба” кај Породин, како и “Чука” кај Тополчани.⁴⁶ Иако овие дати се базирани на мал број примероци кои остануваат дискутабилни, барем засега може да се потврди дека неолитските заедници во Пелагонија ги формирале своите први населби во самиот почеток на шестиот милениум. Секако, ваквите согледувања може значително да се променат во иднина со анализи на нови примероци од овие локалитети. Во текот на ископувањата на “Школска Тумба” беа земени повеќе примероци кои после завршените анализи ќе ги потврдат или коригираат постојните сознанија за хронологијата на оваа неолитска населба.

Како што беше и погоре посочено, раниот неолит може да се констатира и преку керамичкиот материјал. Имено, за најраните фази на населбата се карактеристични бело сликаните садови со издолжени линии од покомплексни композиции, а како што сугерираат наодите од претходните ископувања, истовремено се прикажувале и т.н. сигми и прстестите мотиви.⁴⁷ Во оваа фаза најмногу се регистрираат топчести садови и лонци со изразена биконичност веднаш после первазот, а поретко се присутни и отворените чинии. Тие се декорирани со импресо мотиви и неколку видови барботин. И следниот хоризонт содржи јасни неолитски обележја, меѓутоа тој е нарушен од средновековните јами. Според C-14 анализите, тој би требало да припаѓа во преодниот период меѓу VI и V милениум, но секако содржи и материјал кој може да се датира порано, во средината на VI милениум. Иако во овие фази се продолжува со некои од претходните керамички традиции, сепак треба да се истакне дека во голема мера е зголе-

⁴⁰ Тодоровиќ и др. 1980.

⁴¹ Симоска и др. 1979; Симоска 1996а.

⁴² Симоска и Санев 1976.

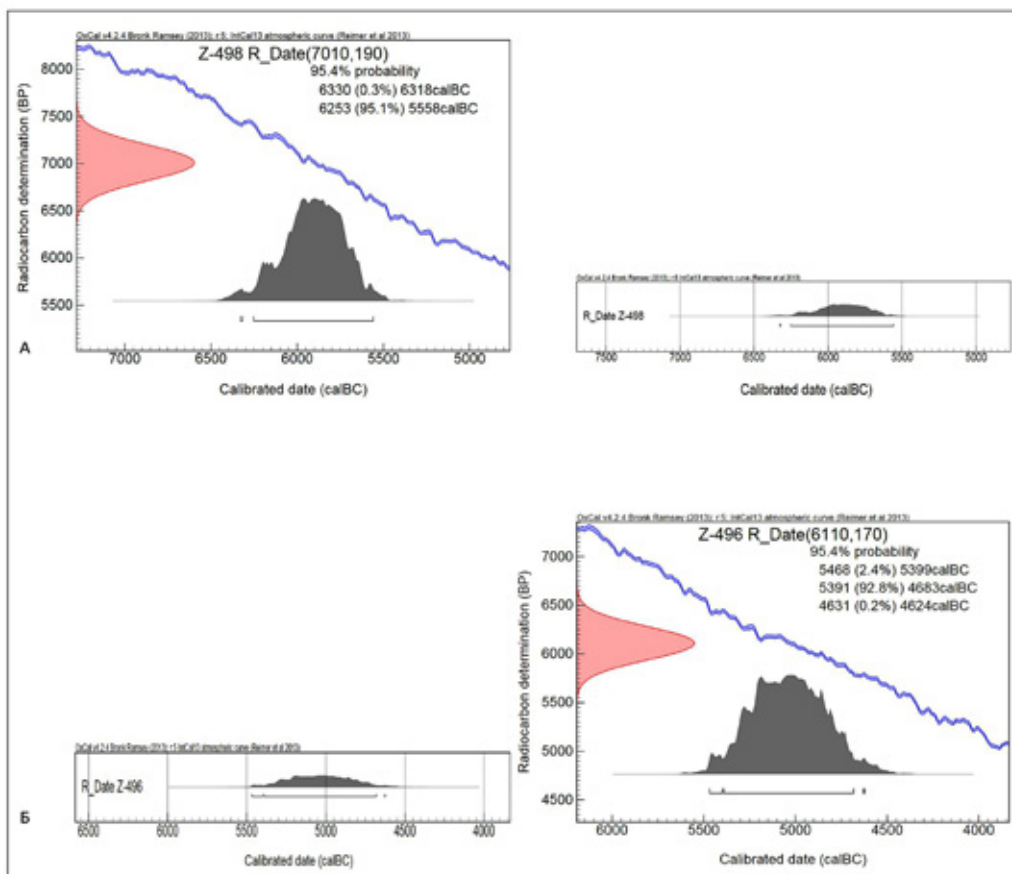
⁴³ Наумов и Стојкоски 2015; Naumov *in print*.

⁴⁴ Симоска и др. 1979.

⁴⁵ Naumov *in print*.

⁴⁶ Наумов 2009; Naumov 2015; Naumov *in print*.

⁴⁷ Симоска и др. 1979; Тодоровиќ и др. 1980.

Сл. 10. Графициони со датации за локалитетот „Тумба Средсело“ во Могила (Калибрирање: Гоце Наумов)

мено производството на фина црно полирана керамика, често со биконична форма и низок перваз извиен нанадвор. Освен овие наоди, се уште остануваат во честа употреба топчестите садови со бело сликани мотиви (ромбови, прави и извиени линии), а уште поинтензивно е присуството на барботинот.

Во претходните ископувања е констатиран и III културен хоризонт со неолитски карактер и средновековна керамика, меѓутоа, во периферниот дел на тумбата (каде што се истражуваше во 2014 година), овој хоризонт е значително нарушен и изобилува со средновековни наоди. При последните истражувања е регистрирано присуство на IV културен хоризонт, меѓутоа, тој може да се смета како рецентен. Во него е испомешан археолошки материјал од неолитот, средновековието и 20 век. При ископувањата на централниот дел од оваа поголема тумба, која формално припаѓа на “Тумба Средсело”, констатирани се и неколку фрагменти од бронзеното време, меѓутоа такви наоди во периферниот дел на населбата не беа констатирани.

Во ранонеолитските фази се документирани и неколку архитектонски структури и модели. Што се однесува до градбите, во најдолните слоеви беше регистрирана полукружна конструкција од колци поставена на израмнето плато, а веднаш под

неа остатоци од градба со помасивни колци, која можеби била синхрона или подигната подоцна. Ваквите градби не се претходно регистрирани на други неолитски локалитети во Пелагонија, веројатно заради фактот што претежно се истражувале централните делови од населбите. Со оглед на малите димензии, може да се претпостави дека ваквите конструкции на периферијата на тумбата имале стопански карактер. Овој дел од Пелагонија бил мочурлив регион, така што е мошне веројатно да се граделе и палафитни структури за да се заштитат населението, добитокот или житариците од водните наноси. Такви градби се подигале на периферијата од селото Могила дури и во втората половина на XX век. И покрај сушењето на мочурливите езерца во истиот период, сепак овој простор е се уште под влијание на вода, што беше потврдено и со големите поплави во зимата во 2015 година.

И моделите на куќи се регистрирани во најдолните слоеви на населбата, а еден таков фрагмент бил намерно депониран во помала јама вкопана во здравицата, односно во основата врз која е подоцна подигната засега најстарата конструкција регистрирана во Могила. Тоа потврдува дека култот кон живеалиштата или стопанските објекти, кој е особено карактеристичен за Пелагонија, бил

установен уште во најраните фази на неолитот од овој регион. Тоа секако го потврдуваат и синхроните наоди од други локалитети во Пелагонија, како што се тумбите кај Породин, Оптичари, Тополчани и др. За разлика од овие архитектонски модели, нивните антропоморфни варијанти се појавуваат малку подоцна, како во Могила, така и на останатите неолитски населби во Пелагонија. Оние пронајдени на “Школска Тумба” ги содржат вообичаените карактеристики на модели со масивни цилиндри и лице аплицирано во триаголесто поле со бадемасти очи, како и “здолниште” на покривот од куќата. Во контекст на антропоморфните претстави може да се вбројат и неколку фигурини кои не отстапуваат многу од пелагониските традиции, а една од нив дури има обележја на намерно фрагментирани фигурини, што е поретка појава во споредба со другите региони од Македонија.⁴⁸ Што се однесува до алатките, нема особени разлики во однос на останатите пелагониски локалитети, така што најбројни се проектилите за праќа, дискоидните плоки, секирите и кремените ножиња.

Според приложеното, може да се заклучи дека централната неолитска тумба во Могила, чиј дел претставува и “Школска Тумба”, е еден од најголемите и најмасивните локалитети од овој период во Пелагонија. Според мерењата од ископувањата

на неговиот централен дел во 1977 година, висината на оваа тумба изнесува 6,09 метри, иако во Археолошката карта на Македонија се наведени 6,90 метри.⁴⁹ Ваквата големина на населбата не изненадува, со оглед на нејзиниот централен карактер во однос на неколку помали тумби регистрирани во нејзина непосредна близина. Освен петте веќе познати тумбиња, во рекогносцирањата од 2015 година беа откриени уште две нови.⁵⁰ Тоа ја потврдува централната позиција на тумбата во овој дел од Пелагонија, околу која гравитирале неколку помали населби подигнати во неолитот или во некоја од следните етапи на предисторијата. Вакви центри се познати на неколку други места во Пелагонија, така што може да се констатира дека тие имале некаков примат и важна улога во економската комуникација. Останува понатаму да се истражува каков бил карактерот на централната тумба во Могила во однос на неолитските процеси и дали помалите тумби околу неа биле синхрони или се основале подоцна. Во секој случај, нејзината позиција, како и археолошкиот материјал, потврдуваат дека оваа населба уште во раниот неолит била во сообразност со новите текови на првите земјоделци во Пелагонија и значително придонесувала во зацврстувањето на економските стандарди и симболичките принципи карактеристични за овој период.

⁴⁸ Наумов 2015

⁴⁹ Симоска и др. 1979; Симоска 1996а.

⁵⁰ Наумов и Стојкоски 2015; Naumov *in print*.

* **Благодарност:** Авторите сакаат да им се заблагодарат на соработниците кои со нивната работа и стручност овозможија успешно истражување на локалитетот „Школска Тумба“ во Могила: Алеш Огорелец, Моника Зорко, Љубо Фиданоски, Кристијан Јереј, Ања Фабчиќ, Александер Мочибоб, Александар Миткоски, Невенка Атанасоска, Александар Мургоски, Љубинка Џидрова, Лилјана Костовска и Стево Пивковски.

БИБЛИОГРАФИЈА (абecedен распоред)

- Андоновски Г. Х. 1954. Белешки за неолитот во Македонија. *Весник на музејско-конзерваторското друштво на НРМ*, бр. 1-2. Скопје: 2-5.
- Галовиќ Р. 1967. Зелениково-неолитско населје. *Зборник Народног Музеја V*. Београд: 127-167.
- Grbić, M., Mačkić P., Nadj Š., Simoska D. and Stalio B. 1960. *Porodin: kasno-neolitsko naselje na Tumbi kod Bitolja*. Bitolj: Narodni muzej Bitolj i Arheološki institut – Beograd.
- Heurtley, W. A. 1939. *Prehistoric Macedonia: An archaeological reconnaissance of Greek Macedonia (West of the Struma) in the Neolithic, Bronze and Early Iron Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Китаноски, Б. 1977. Неолитска населба Чука кај село Тополчани. *Macedonia Acta Archaeologica* 3: 27-42. Скопје. 1977.
- Китаноски, Б. 1989. Врбјанска Чука. *Arheološki pregled 1987*: 47-48. Ljubljana.
- Китаноски, Б., Симоска, Д., и Тодоровиќ, Ј. 1978. Нови археолошки истражувања на населбата Чука во Тополчани кај Прилеп. *Macedonia Acta Archaeologica* 4: 9-32. Прилеп.
- Китаноски, Б., Симоска, Д., и Тодоровиќ, Ј. 1980. Населбата Пештерица и проблемот на раниот неолит во Пелагонија. *Macedoniae Acta Archaeologica* 6: 9-20. Скопје.
- Китаноски, Б., Симоска, Д., и Тодоровиќ, Ј. 1983. Нови археолошки истражувања на населбата Чука во Тополчани кај Прилеп. *Macedonia Acta Archaeologica* 6: 9-20. Скопје.
- Kitanoski, B., Simoska, D. and Jovanović, B. 1990. Der kultplatz auf der fundstatts Vrbjanska Cuka bei Prilep. In Srejović, D. and Tasić, N. (eds.) *Vinča and its World. International Symposium The Danubian Region from 6000-3000 BC*: 107-112. Beograd: Serbian Academy of Science and Arts, Centre for Archaeological Research, Faculty of Philosophy. Beograd. Bigz.
- Кузман, П. 2013. Праисториски палафитни населби во Македонија. Во Кузман, П., Димитрова, Е. и Донеv, Ј. (уред.) *Македонија: милениумски културно-историски факти*: 297-430. Скопје: Медиа Принт.
- Миткоски, А. 2005. Садова керамика од Врбјанска Чука. *Macedoniae Acta Archaeologica* 16: 29-53.
- Naumov, G. 2008a. Imprints of the Neolithic Mind: Clay seals from the Neolithic Macedonia. *Documenta Praehistorica XXXV*: 185-204. Ljubljana.
- Наумов, Г. 2009а. Процесот на неолитизација во Република Македонија. Во Наумов, Г., Фиданоски, Љ., Толевски, И. и Ивковска, А. 2009. *Неолитските заедници во Република Македонија*: 19-27. Скопје: Данте.
- Наумов, Г. 2009б. Процесите на неолитизација во Македонија. Во Наумов, Г., Фиданоски, Љ., Толевски, И. и Ивковска, А. 2009. *Неолитските заедници во Република Македонија*: 25-42. Скопје: Данте.
- Naumov, G. 2010. Symmetry analysis of Neolithic painted pottery from Republic of Macedonia. In Biro – Katalin, T. (ed.) *Data Management and Mathematical Methods in Archaeology. Archaeologia e Calcolatori* 21: 255 – 274. Roma: Dipartimento Patrimonio Culturale.
- Naumov, G. 2011. Visual and conceptual dynamism of the Neolithic altars in the Republic of Macedonia. In V. Nikolov, K. Bacvarov & H. Popov (eds.) *Interdisziplinäre Forschungen zum Kulturerbe auf der Balkanhalbinsel*: 89-129. Sofia: Nice.
- Naumov, G. 2014a. Together We Stand-Divided We Fall: Fragmentation of Neolithic Figurines in Govrlevo and Zelenikovo, Republic of Macedonia. In Ursu, C. and Terna, S. (eds.) *Anthropomorphism and symbolic behaviour in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe*: 161-186. Suceava: Muzeul Bucovinei.
- Naumov, G. 2014b. Neolithic Privileges: the selection within burials and corporeality in the Balkans. *European Journal of Archaeology* 17 (2): 184-207. Leeds.
- Наумов, Г. 2015. *Неолитски фигуруни во Македонија*. Скопје: Магор.
- Naumov, G. 2015. Early Neolithic Communities in Macedonia. *Archeologicke Rozhledy* 47: 331-355. Prague.
- Naumov, G. in print. Survey on the prehistoric tell-sites in Pelagonia. *PAST* 82. London.
- Наумов, Г. и Стојкоски, С. 2015. Нови предисториски тумби во Пелагонија. *Зборник на трудови на Завод и музеј – Битола* 18: 169-183. Битола.
- Наумов, Г., Тержиецки, М., Пржибила, М., Чвиеј, М., Бугај, У., Шчепаник, П. и Подсјадло, М. 2014. Археолошко, топографско и геофизичко истражување на неолитски тумби во Пелагонија. *Патримониум.мк* 12: 345-372. Скопје.
- Симоска, Д. 1986. Велушка Тумба, неолитска населба. *Arheološki Pregled* 26: 48. Ljubljana.
- Симоска, Д. 1988. *Прелиминарен извештај за 1987 година од археолошките ископувања на локалитетот Тумба в сред село (Тумба I) село Могила*. Непубликуван извештај.
- Симоска, Д. и Кузман, П. 1990. Тумба Оптичари. *Arheološki Pregled* 1988: 63-66. Ljubljana.
- Симоска, Д. и Санев, В. 1975. Неолитска населба Велушка тумба кај Битола. *Macedoniae Acta Archaeologica* 1: 25-85.
- Симоска, Д. и Санев, В. 1976. *Праисторија во Централна Пелагонија*. Битола. Битола: Народен музеј Битола.
- Симоска, Д. и Санев, В. 1977. Неолитска населба на Мала Тумба кај село Трн, Битола. *Macedonia Acta Archaeologica* 3: 215-237.
- Симоска, Д., Китаноски, Б. и Тодоровиќ, Ј. 1976. Населбата Црнобуки и проблемот на истоимената култура во светлината на новите археолошки истражувања. *Macedonia Acta Archaeologica* 2: 43-83. Прилеп.

Симоска, Д., Китаноски, Б. и Тодоровиќ, Ј. 1979. Неолитска населба во село Могила кај Битола. *Macedonia Acta Archaeologica* 5: 9-30.

Симоска, Д. 1996а. Могила. Во Коцо, Д. и Грозданов, Ц. (уред.) *Археолошка карта на Република Македонија* 2: 36. Скопје: МАНУ.

Симоска, Д. 1996б. Радобор. Во Коцо, Д. и Грозданов, Ц. (уред.) *Археолошка карта на Република Македонија* 2: 39. Скопје: МАНУ.

Темелкоски, Д. и Миткоски, А. 2001. Неолитски антропоморфни статуетки во предисториската збирка од Завод и музеј Прилеп. *Македонско наследство* 17: 53-69.

Темелкоски, Д. и Миткоски, А. 2006. Праисториска населба Могила, Сенокос. *Macedonia Acta Archaeologica* 17: 55-80. Скопје.

Темелкоски, Д. и Миткоски, А. 2008. Доцнеолитска населба на локалитетот Кутлине кај село Ракле. *Macedoniae Acta Archaeologica* 18: 93-108.

Тодоровиќ, Ј., Симоска, Д. и Китаноски, Б. 1980. *Зачетокот и развојот на првите земјоделски заедници во неолитскиот период и нивниот премин во метално доба на подрачјето на Пелагонија*. Непубликуван извештај. Битола.

Goce NAUMOV (Museum of Macedonia)
Alenka TOMAŽ (University of Primorska)

EXCAVATION ON THE SITE “ŠKOLSKA TUMBA” AT MOGILA

Summary

The excavation of “Školska Tumba” in Mogila carried out in 2014, confirms the knowledge from the research in 1977. The differences are only in the determination of the cultural layers, namely in defining an additional older layer, on the upper stratum of the settlement. In this sense it can be confirmed that this is a tumba, created during the Early Neolith Period, and continued to its last phase, and was settled again in the Middle Ages. Material remains from the rest of the Prehistoric periods and the Antiquity were not established, although finds from the Bronze Age are mentioned in different tumbar in Mogila, like “Tumba Sredselo” and “Ronjevska Tumba”. Additionally “Školska Tumba”, joins together the traditions of other tumbar in Pelagonia, which were used in the Neolithic period and the middle Ages. Dissimilar to them, some tumbar had continuity to the Eneolithic and the Bronze Age, yet not one is known that was used in the Iron Age.

The geographic features of “Školska Tumba” had showed that it was built on a sandy alluvial deposit was raised from the local foundation. This was a great advantage for the early farmers in Pelagonia to choose the larger tumba in the swampy space in this part of the valley. This allowed a fast way of obtaining resources, food from the nearby forests, rivers, and lakes, as well having flourishing cornfields. Remarkable is the fact that near these sites some ten prehistoric tumbar existed. As discussed in the introduction of the paper, some of them like “Tumba Sredselo”; Tumba Selska Crkva”, and “Školska Tumba”, where part of a greater tumba which by modernization of the village of Mogila was divided into sever small

ones. Such large tumbar are known in other places of Pelagonia, and recently were registered large areas which they had occupied. Having in mind, “Školska Tumba” was once part of a larger site, had been verified by the similarities of the Neolithic finds from the excavation of “Tumba Sredselo” in 1975.

According to the characteristics of the materials from the tumba it can be validated it was the first settlement from the Early Neolithic Period, that is followed by the pottery finds, and also by calibrated C-14 analysis. From the calibrated data, this tumba was settled for the first time at the beginning of the sixth millennium B.C., and confirmed with the radiocarbon dating life occurred in the transition period between the 4th and the 5th millennium B.C. (fig.10). This dating is in agreement with the beginning of the sites “Veluška Tumba” and “Tumba” near Porodin, as well as “Čuka” by Topolčani. Although this data is based on small number of samples which are open to questioning, at this time it can be confirmed that the Neolithic settlements in Pelagonia had their first settlements at the beginning of the sixth millennium. In the future, this observation may change with the analysis of new samples from these sites. At “Školska Tumba” during the excavation several examples were taken, which after the analysis will confirm, or give rectification on the present knowledge of this Neolithic settlement.

The Early Neolithic period can be stated also with the pottery finds. The characteristic white painted pottery with elongated lines of more complex compositions belong to the early phase, and like in the previous excavations these finds suggest they are also

present with the sigma patterns and ring motives. At this phase a ball shaped vessels were registered, and pots with a conveyed biconical feature from the rim, open plates are less present. They are decorated with an impresso motive and with several types of barbotine use. The next layer also has distinct Neolithic features, although it was disturbed by the medieval pits. Through the analysis of

C-14, this layer belongs to the transition period of the 6th and the 5th millennium, however containing materials that can be dated earlier, namely to the middle of the 6th millennium. Although these phases have continuity in the earlier pottery tradition, there is a great enlargement of fine black polished pottery with biconical form with small rim which is extended outward. Beside these finds, the use of ball shaped vessels is common with white painted motives (rhomboid, straight and winding lines) and even more present the use of barbotine.

The previous excavation has confirmed an III cultural layers with Neolithic characteristics and with medieval pottery, however in the outskirts of the tumba (excavated in 2014), and this layer was disturbed and has many medieval finds. During the last excavations an IV cultural layer was confirmed, yet it may be assumed as recent one. This layer is mixed with finds from the Neolithic, Medieval, and from the 20th century. The excavation in the central part of the larger tumba belongs to the "Tumba Sredselo", where some fragment from the Bronze period were found, but not found in the outskirts of the settlement.

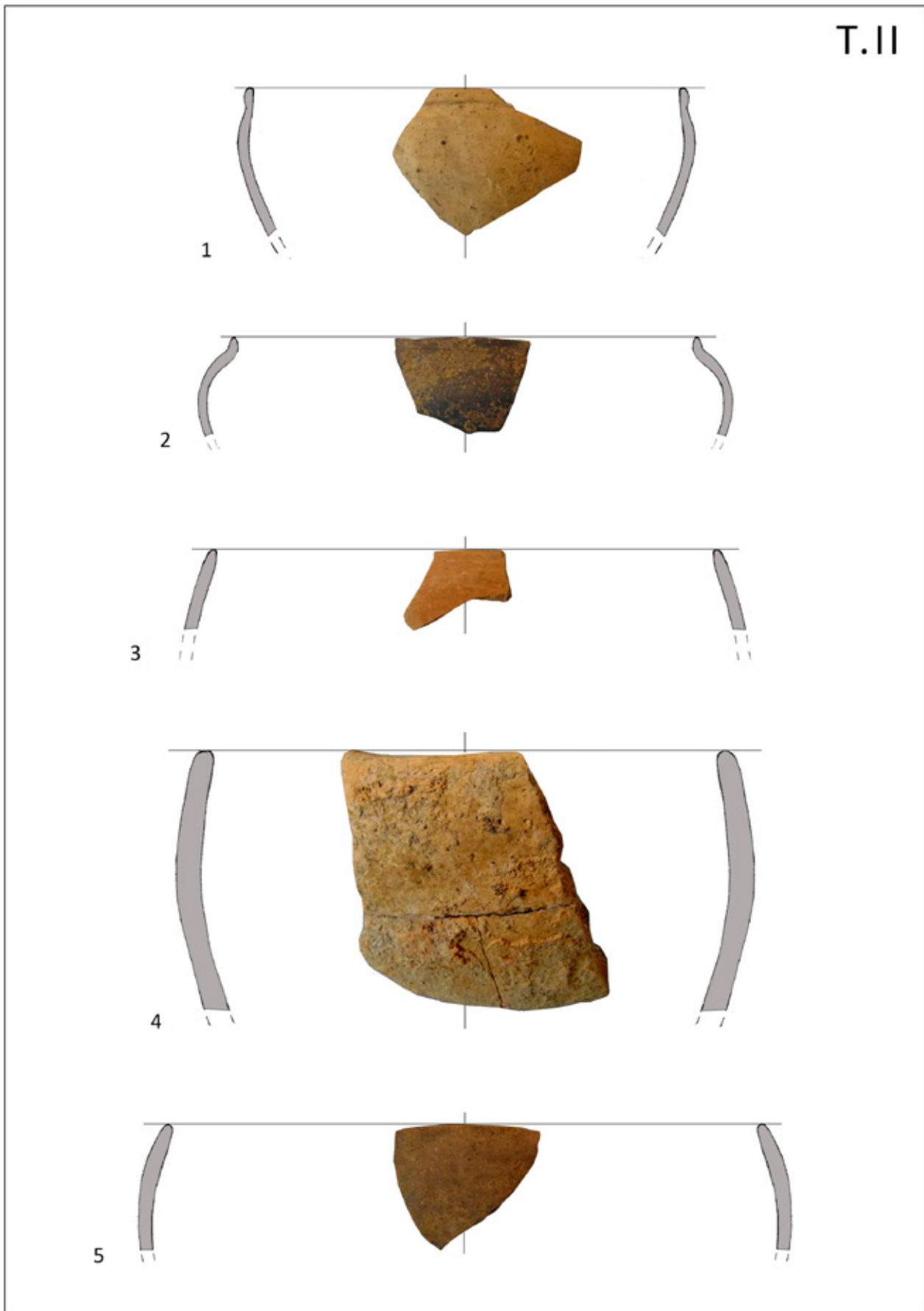
Several architectural structures and models are documented in the early Neolithic phase. In reference to the buildings, in the lowest layers a semicircular construction with stilt was located placed on a leveled plateau, and below the remains of another edifice with a more massive stilts from the same period, or may be constructed later. This type of buildings are not registered earlier on other Neolithic sites in Pelagonia, probably since only the central parts of the settlements were only researched. As result of the small sizes, we believe these constructions in the outskirts of the tumba had commercial character. This part of Pelagonia was a swampy area, and that is why palafitte structures were made to protect the dwellers, cattle and the grains from danger of water. These types of dwellings were built in the outskirts of the village Mogila even in the second half of the 20th century. During the same period, besides the drying of the marsh lakes, this space even now is under the influence of water, as verified with the great flood in the winter of 2015.

Models of house were registered in the lowest level of the settlement, and such a fragment was deliberately deposited in a smaller pit in the finishing ground, namely on the layout of the oldest construction that was recorded in Mogila. This confirms that the cult of the dwellings and commercial structures was characteristic for Pelagonia, and was established in the early phase of the Neolithic period in this region. This also certifies the synchronized finds from other sites in Pelagonia, like the tumbae in Porodin, Optičari, Topolčani and others. Different to these architectural models, the anthropomorphic variations appear later, like in Mogila, as well as in the other Neolithic settlements in Pelagonia. Those found at "Školska Tumba" have the same characteristics of massive cylinder and face applied on a triangular form, eyes with almond shape, and a "skirt" on the roof of the house. In context of the anthropomorphic images some figurines can be noted which do not retreat the Pelagonia tradition, and one of them has the feature of an intentionally fragmented figurine, a rare appearance in comparison to other regions in Macedonia. In reference to the tools, there are no special differences in the other sites in Pelagonia, most numerous are the projectile slings, disc plates, axes and flint knives.

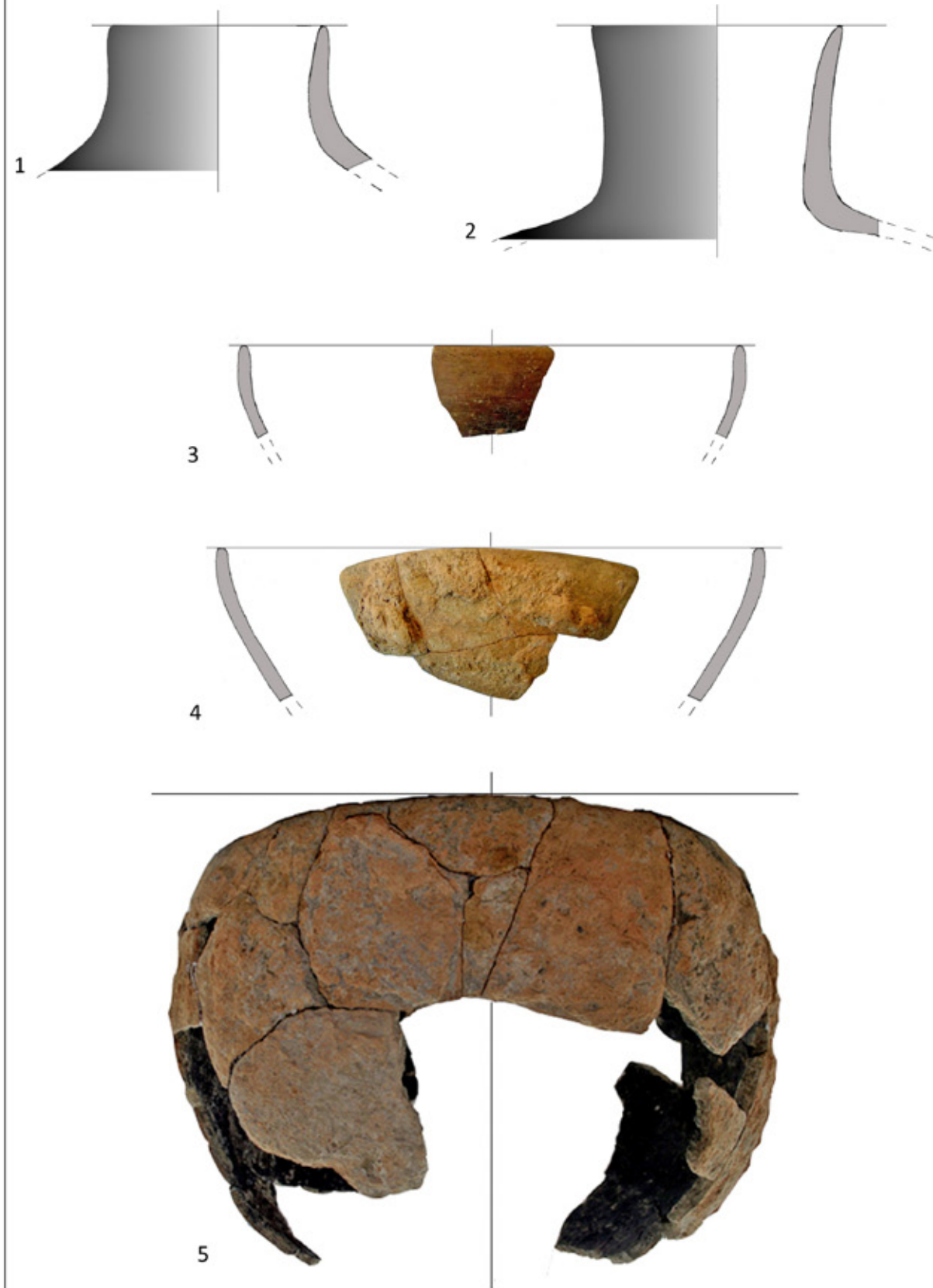
From the contribution, we can deduce that the central Neolithic tumba at Mogila, where "Školska Tumba" is part, is one of the largest and most massive sites of this period in Pelagonia. According to the measuring from the excavation and its central part in 1977, the high of this tumba was 6, 09 meters, although in the Archeological map of Macedonia is noted as 6, 90 meters. Surprising is the great size of the settlement, having in mind the central character and with reference to the smaller tumbae registered in its vicinity. The archaeological field surveys from 2015 revealed two more tumbae, from the previously acknowledged five. This confirms the central position of the tumba in this part of Pelagonia, to which gravitated the smaller settlements in the Neolithic period, or in other phase of the prehistory. Such centers are known in other places in Pelagonia, establishing that they had a prime place and role in the economic communication. The researched the character of the central tumba at Mogila will remain in frames of the Neolithic processes, and why the smaller tumbae around where synchronized or were made later. Likewise, the position, the archeological finds, also confirm that this settlement was in agreement in the early Neolithic period with the new flow of the first farmers of Pelagonia, having contribution in securing the economic standards and the symbolic principal's that were characteristic for this period.

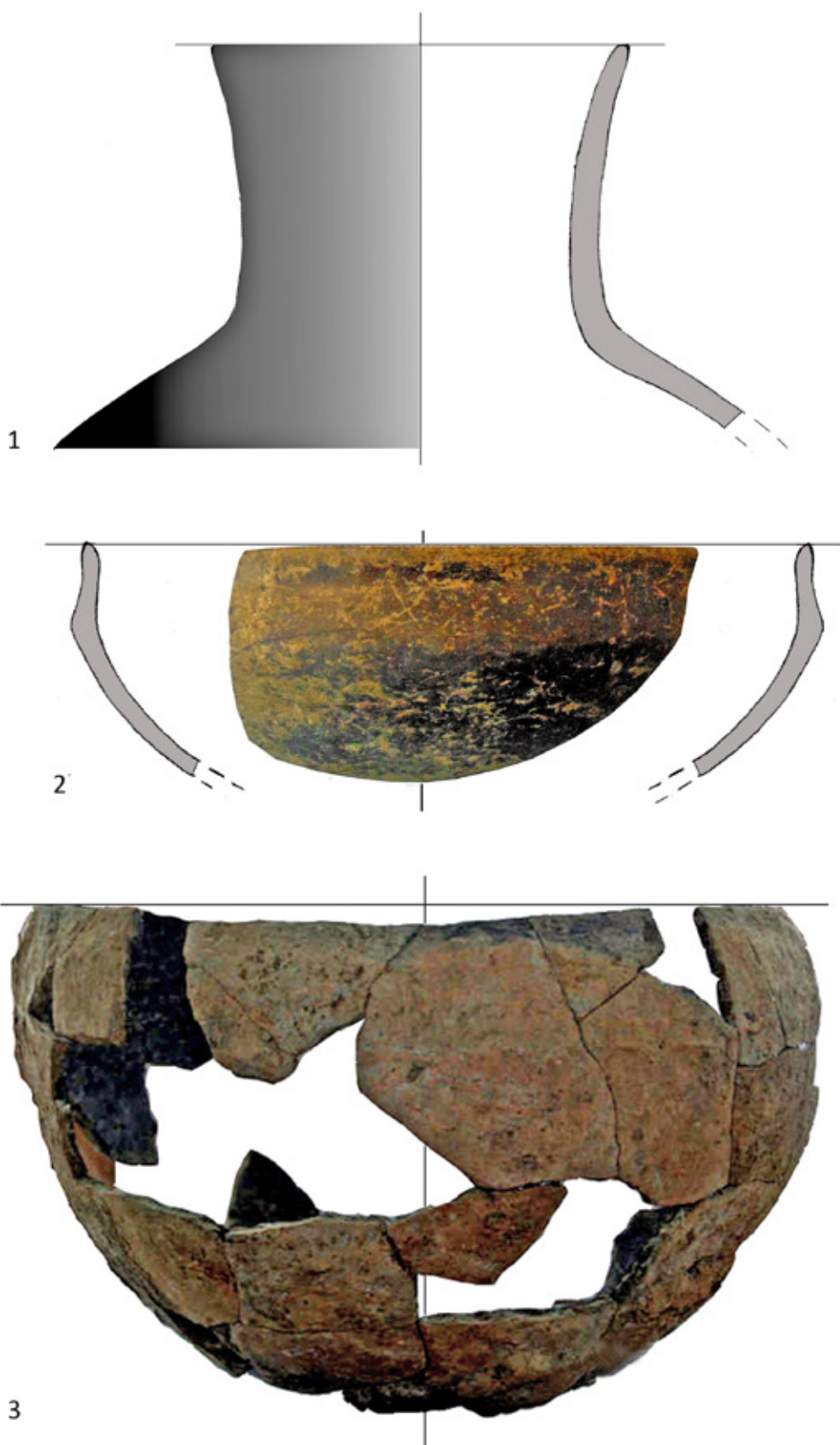
Табла I: Средновековни наоди од Могила: 1. Антропоморфен портрет на фрагмент од сад (ш-5.9 см); 2. Бронзена оплага (в-5.6 см); 3. Керамичко луле (в-3.7 см); 4. Белгзија од стаклена паста (ш-5.0 см); 5. Белгзија од стаклена паста (ш-3.8 см); 6. Керамичен сад (в-7.8 см); 7. Метален врв од стрела (ш-7.1 см); 8. Керамична црепна (ш-17.4 см); 9. Керамична амфора (в-43.9 см). (Фотографии: Гоце Наумов).

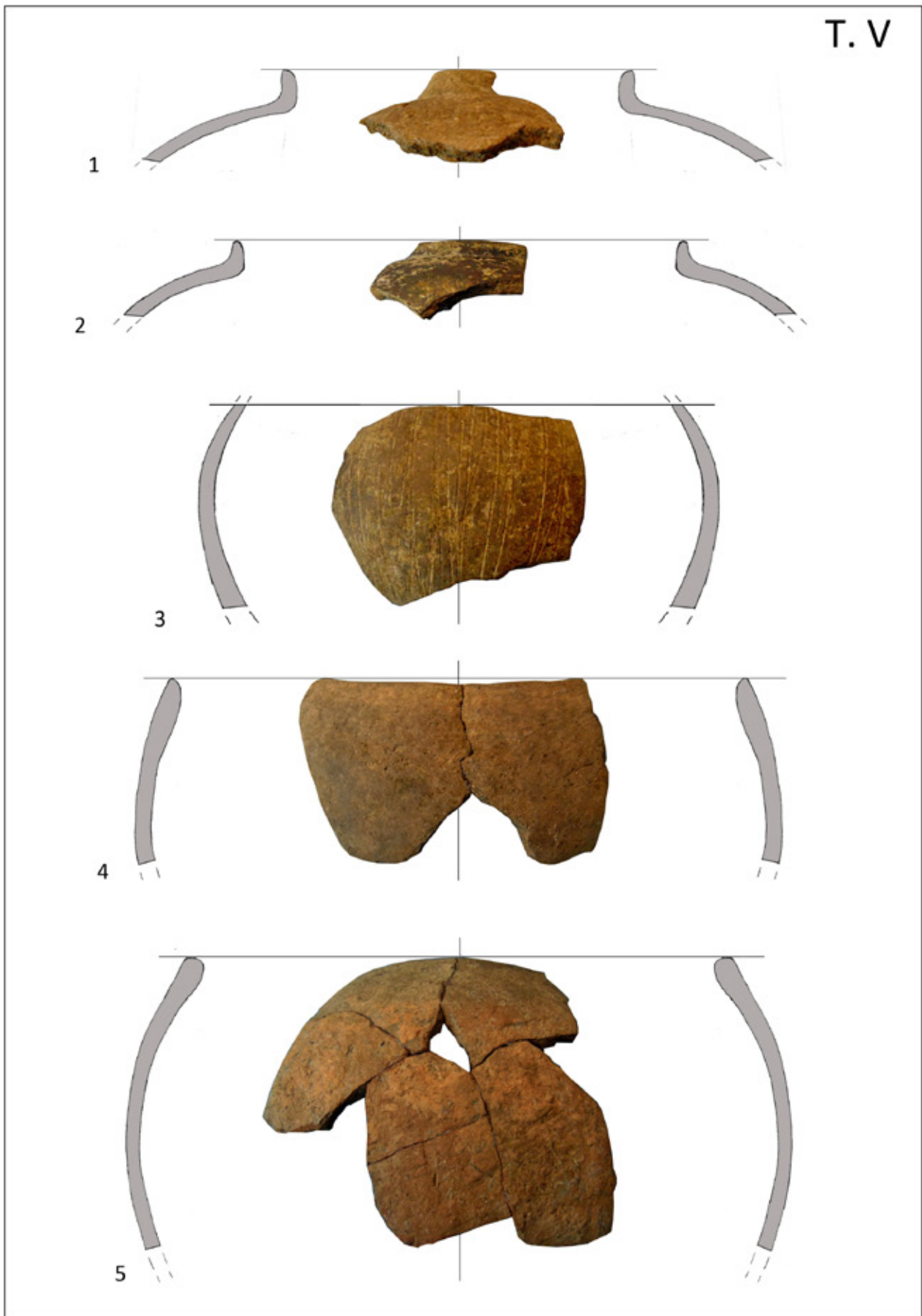
Табла II: Неолитски садови од Могила: 1. CE 51 (p-9.0 cm); 2. CE 39 (p-10.0 cm); 3. CE 49 (p-11.0 cm); 4. CE 48 (p-10.5 cm); 5. CE 39 (p-13.0 cm). * CE = стратиграфска единица. (Илустрации: Гоце Наумов).

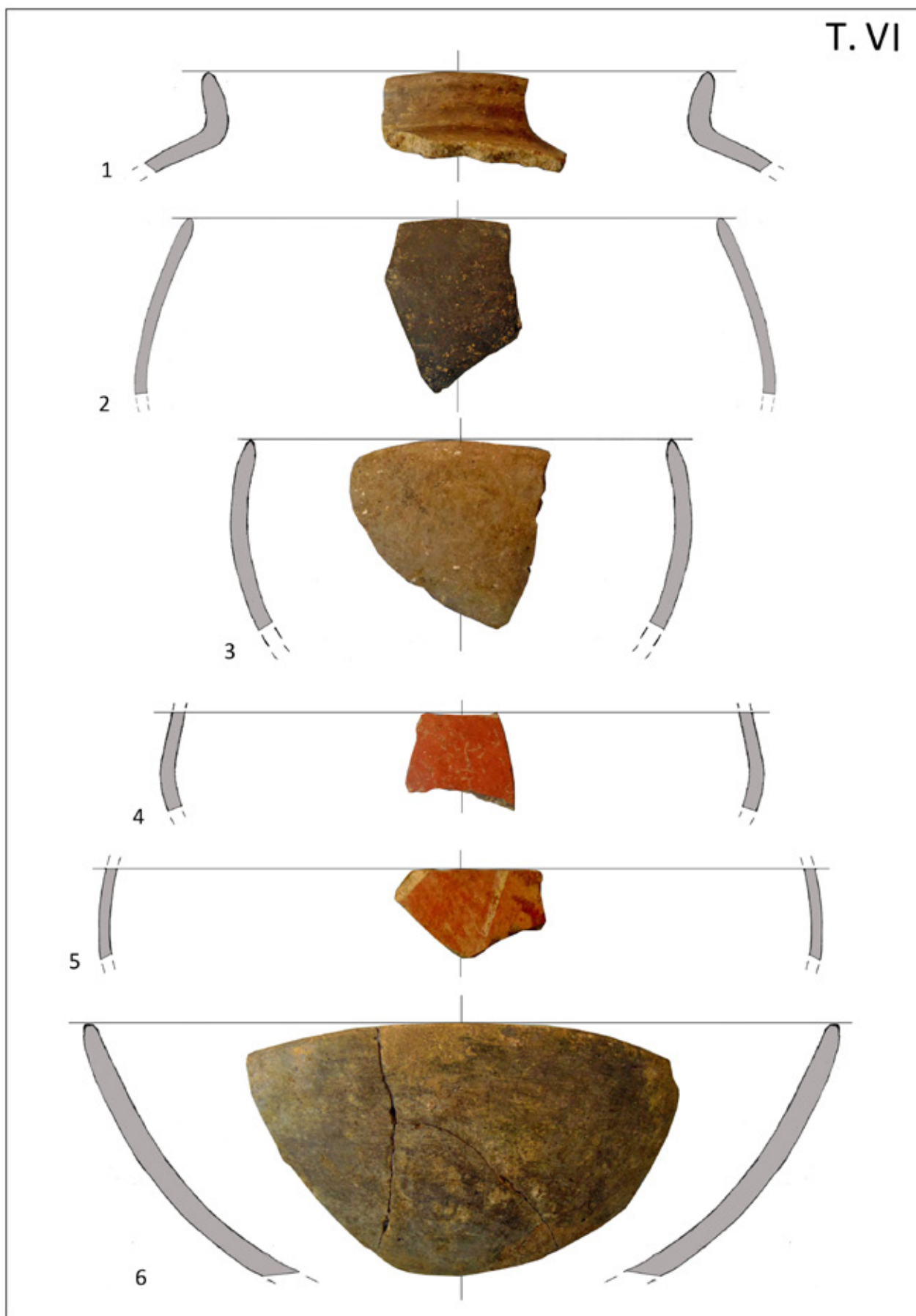
Табла II: Неолитски садови од Могила: 1. СЕ 64 (p-4.0 см); 2. СЕ 49 (p-5.5 см); 3. СЕ 49 (p-5.5 см); 4. СЕ 48 (p-16.0 см); 5. СЕ 48 (p-14.0 см). * СЕ = стратиграфска единица. (Илустрации: Гоце Наумов).

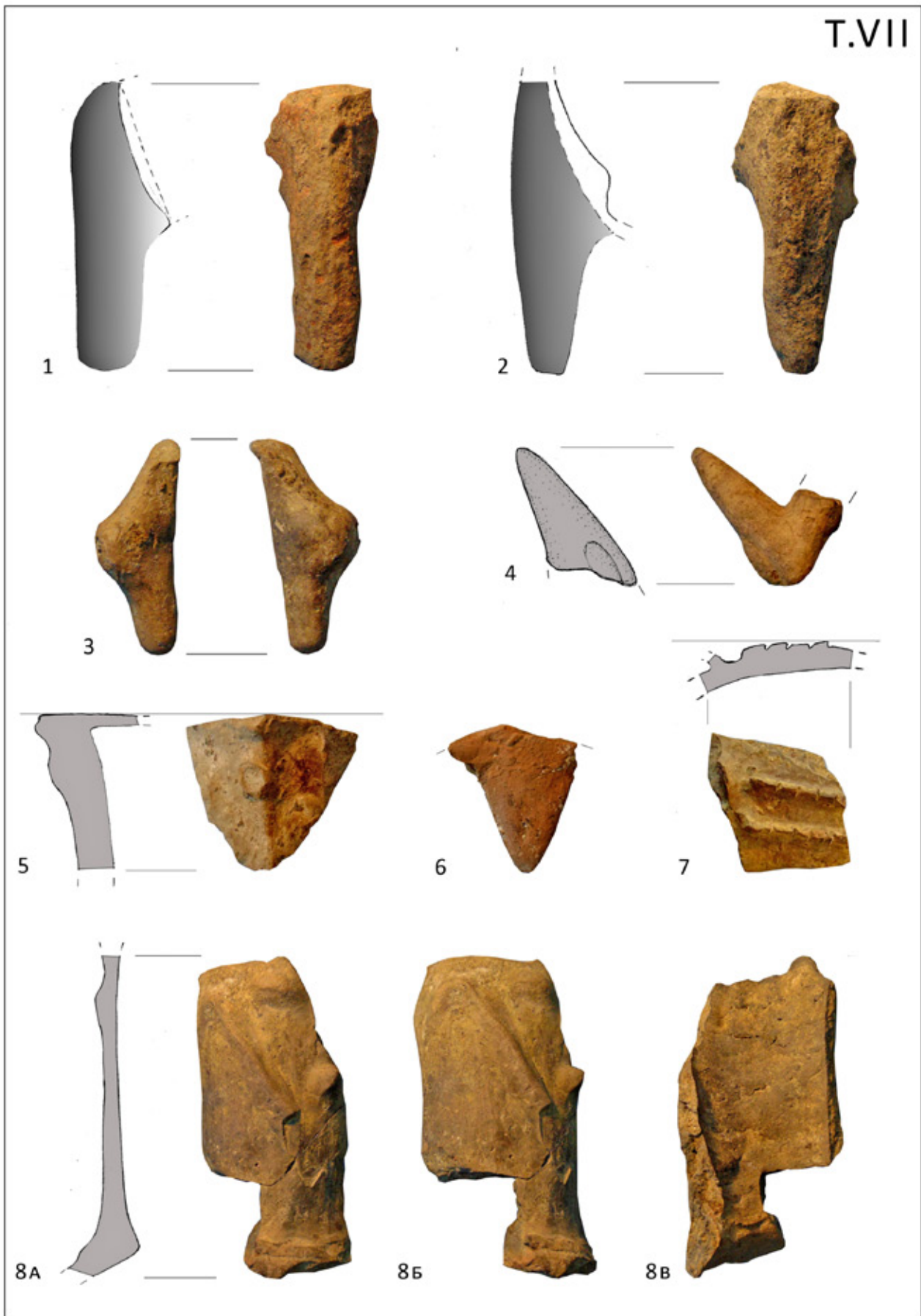
Табла III: Неолитски садови од Могила: 1. CE 55 (p-5.5 см); 2. CE 55 (p-9.0 см); 3. CE 55 (p-18.0 см). * CE = стратиграфска единица. (Илустрации: Гоце Наумов). (Илустрации: Гоце Наумов).

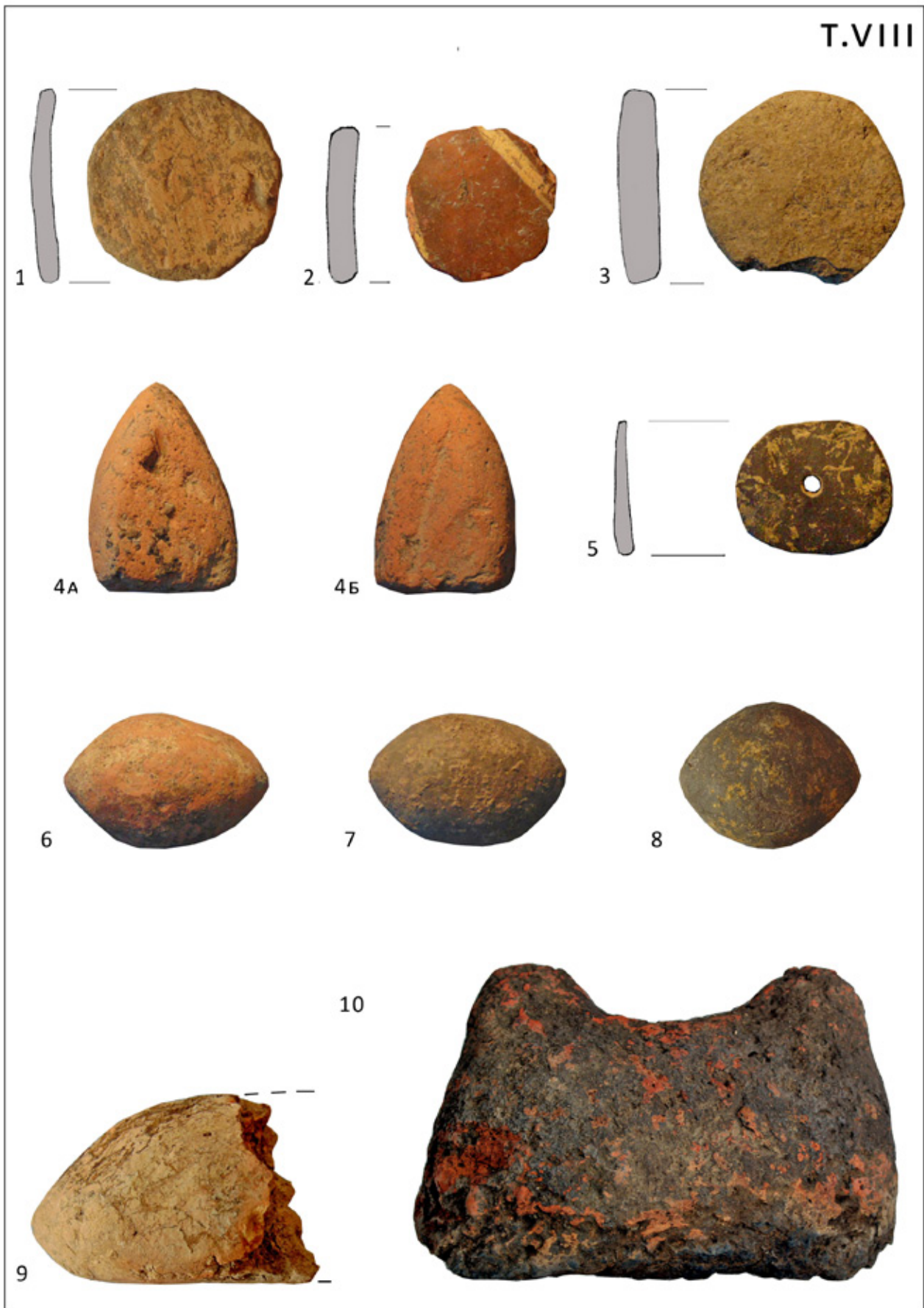
Табла V: Неолитски садови од Могила: 1. СЕ 55 (p-9.0 см); 2. СЕ 55 (p-9.0 см); 3. СЕ 55 (p-8.0 см); 4. СЕ 55 (p-16.5 см); 5. СЕ 55 (p-14.0 см); * СЕ = стратиграфска единица. (Илустрации: Гоце Наумов).

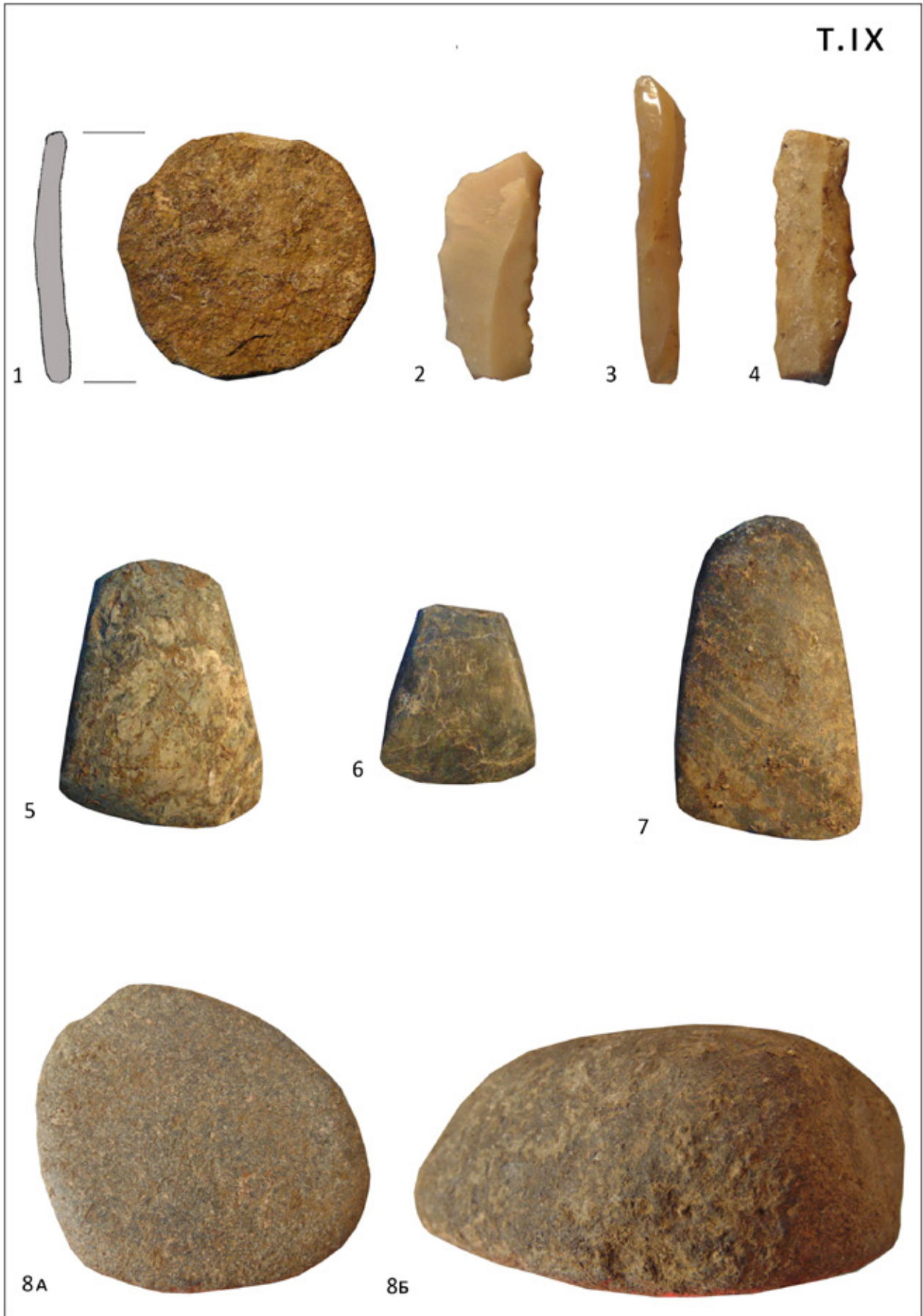
Табла VI: Неолитски садови од Могила: 1. CE 60 (p-9.0 cm); 2. CE 60 (p-13.0 cm); 3. CE 61 (p-6.5 cm); 4. CE 63 (p-11.0 cm); 5. CE 60 (p-13.0 cm); 6. CE 60 (p-13.5 cm). * CE = стратиграфска единица. (Илустрации: Гоце Наумов).

Табла VII: Неолитски садови, фигурини и антропоморфни модели на куќи од Могила: 1. профил (в-9.7 см); 2. СЕ 23 (в-10.1 см); 3. СЕ 55 (в-4.5 см); 4. СЕ 38 (в-4.8 см); 5. СЕ 2 (в-6.1 см); 6. СЕ 64 (р-4.1 см); 7. СЕ 55 (ш-5.7 см); 8. СЕ 57 (в-13.2 см). * СЕ = стратиграфска единица. (Илустрации: Гоце Наумов).

Табла VIII: Неолитски дискови, тег, проектили, керамичко лепче и мелница од Могила: 1. СЕ 38 (ш-4.2 см); 2. СЕ 48 (ш-3.8 см); 3. СЕ 40 (ш-6.4 см); 4. СЕ 3 (в-5.6 см); 5. СЕ 49 (ш-2.9 см); 6. СЕ 3 (ш-4.7 см); 7. СЕ 30 (ш-4.8 см); 8. СЕ 61 (ш-4.3 см); 9. СЕ 31 (ш-10.2 см); 10. СЕ 34 (27.9 см). * СЕ = стратиграфска единица. (Фотографии: Гоце Наумов).

Табла IX: Неолитски диск, ножиња, секири и мелница од камен: 1. СЕ 38 (ш-5.8 см); 2. СЕ 49 (в-3.9. см); 3. СЕ 39 (в.-5.6 см); 4. СЕ 55 (в-4.4 см); 5. Профил (ш-6.3 см); 6. СЕ 49 (ш-3.2 см); 7. СЕ 49 (ш-7.6 см); 8. СЕ 38 (ш-15.7 см).
 * СЕ = стратиграфска единица. (Фотографии: Гоце Наумов).

